

Využití $\text{T}_{\text{E}}\text{X}$ u při sazbě zrcadlových vydání

Petr Březina

V první části tohoto článku se seznámíme se základní problematikou sazby zrcadlových vydání dvojjazyčných textů. Povíme si, jaké způsoby jejich typografické úpravy můžeme nalézt v knihách z XVIII. až XXI. století, a následně se pokusíme tato typografická řešení napodobit pomocí $\text{T}_{\text{E}}\text{X}$ u. Ve druhé části článku se zaměříme na součásti složitějších zrcadlových vydání — poznámky pod čarou a kritický aparát. Na konci článku je připojena obrazová příloha.

I.

Cílem zrcadlového vydání je předložit čtenáři dvě jazykové verze téhož díla takovým způsobem, aby měl stále před očima vzájemně si odpovídající části těchto verzí a mohl je snadno porovnávat. Jednou z verzí bývá originál a druhou jeho překlad. Při uspořádání textu se obvykle vychází z toho, že u otevřené knihy je pro čtenáře viditelná vždy celá dvojstrana, a tak levé strany mohou být vyhrazeny pro jednu verzi textu a pravé strany pro druhou verzi. Vlevo se zpravidla umísťuje originál a vpravo překlad. Významnou výjimku z tohoto pravidla představují zrcadlová vydání z prestižní francouzské knižnice zvané Collection Budé, která mají na levých stranách francouzský překlad a na pravých stranách řecký či latinský originál. Další zvláštnost nalezneme v řecko-latinském vydání Nového zákona známém pod jmény vydavatelů Nestle a Aland; zde se umístění řeckého a latinského textu pravidelně střídá: na první dvojstraně je latinský text vlevo a řecký text vpravo, na následující dvojstraně je naopak řecký text vlevo a latinský text vpravo atd. Ještě se zmíníme o ediční řadě řeckých děl s latinskými překlady, kterou v XIX. století vydával Ambroise Firmin Didot; pro tuto ediční řadu byl zvolen velký formát, který umožnil rozdělit každou stranu na dva dostatečně široké sloupce, z nichž levý obsahuje řecký originál a pravý je vyplněn latinským překladem.

Jazykové verze, kterých je užito v zrcadlovém vydání, jsou obvykle nestejně dlouhé, neboť některé jazyky jsou ve způsobu písemného vyjadřování úspornější než jiné jazyky. Proto strany s jednou jazykovou verzí mají tendenci být zcela zaplněny textem, zatímco na stranách s druhou jazykovou verzí zůstává volné místo, které se většinou nahromadí v dolní části příslušné strany. Velmi zřejmá je tato disproporce délky textu v latinsko-německých vydáních, kde německý překlad zabírá mnohem více místa než jeho latinská předloha. V Didotových vydáních je možno vypořádat snahu volné místo rovnoměrně rozložit mezi řádky, a to zvláště pro každý odstavec, aby dvojice vzájemně si odpovídajících

odstavců originálu a překladu začínaly na společné horizontální linii (ze stejného důvodu je naopak u delší verze zmenšena velikost meziřádkové mezery). Také v Reclamově kapesním latinsko-německém vydání Ciceronovy Řeči za básníka Archia začínají jednotlivé odstavce originálu a překladu ve stejné výšce; volné místo zde ale není rozloženo mezi řádky, nýbrž je nahromaděno mezi odstavce. Se zajímavým řešením problému různé délky originálu a překladu jsem se setkal v knihách z XVIII. století: strana je rozdělena na dva sloupce, z nichž jeden je určen pro originál a druhý pro překlad, avšak v místě, kde skončí kratší z obou textů, začne být druhý sázen na šířku obou sloupců, takže strana je vždy celá pokryta textem.

Nahlédneme-li do různých zrcadlových vydání, zjistíme, že někdy jsou jednotlivé strany číslovány průběžně jako v normální knize, takže levé strany mají sudé číslo a pravé strany číslo liché; jindy jsou na každé dvojstraně obě strany opatřeny stejným stránkovým číslem; v tomto případě jsou tedy vlastně číslovány jednotlivé dvojstrany. Stránkovou číslici můžeme vidět nejčastěji v záhlaví spolu s označením díla, případně jeho příslušné části, a to buď u vnějšího, nebo u vnitřního okraje; není však samozřejmě vyloučeno ani to, že se stránková číslice objeví v zápatí.

Než přistoupíme k popisu dalších náležitostí složitějších zrcadlových vydání, pokusíme se dosavadní poznatky uvést do praxe pomocí $\text{T}_{\text{E}}\text{X}$ u. Při našem snažení využijeme makra *zrcadlo*, představeného ve článku *Zrcadlová sazba*, který vyšel ve 4. čísle Zpravodaje Československého sdružení uživatelů $\text{T}_{\text{E}}\text{X}$ u za rok 2008. Používat budeme formát *gcsplain*, který je konzervativním rozšířením *csplain*; načítá totiž tabulky dělení slov pro některé další jazyky a definuje několik nových řídicích sekvencí, aby se filologům s těmito jazyky dobře pracovalo.

1. Pro začátek se pokusíme připravit jednoduchou zrcadlovou sazbu latinského a francouzského textu první knihy Caesarových Zápisků o válce galské. Aby to ale nebyl zcela primitivní úkol, vysázíme do záhlaví každé strany číslo první a poslední kapitoly vyskytující se na dané straně. Latinský text máme přichystán v souboru `caes-1.tex`; jednotlivé kapitoly jsou označeny příkazem `\cap`, jehož parametrem je číslo příslušné kapitoly. Jemnější členění je provedeno pomocí příkazu `\sec`, který má rovněž jeden parametr. Francouzský text, který je stejným způsobem rozčleněn na kapitoly a sekce, máme v souboru `caes-f.tex`. Pozornost si zaslouží vkládání značky s číslem předchozí kapitoly na začátku nové kapitoly v makru `\cap`. Děláme to pro případ, že by se na začátku strany objevil krátký zbytek předchozí kapitoly bez regulérní synchronizační značky z příkazu `\sec`. I v takovém případě si totiž přejeme, aby číslo kapitoly, do níž patří první řádek strany, figurovalo v záhlaví. Protože nemáme jistotu, zda kapitola začíná novým odstavcem (při sazbě antických textů to není nutné), použijeme podmínku `\ifvmode`. Chceme-li ve vertikálním módu vložit značku před první řádek nové kapitoly, musíme ji uzavřít do `\hboxu`, protože příkaz `\Vers` (stejně jako i příkaz `\vers`) si vynucuje přechod do horizontálního módu. Hned

po uzavření tohoto \hbox{xu} \TeX přesune automaticky naši značku těsně pod něj; přesně to potřebujeme. Ještě jedna poznámka: protože není žádoucí, aby při synchronizaci pružnost vertikálních mezer ovlivňovala balancování, jednoduše nastavení pružnosti v příslušných registrech ($\backslash\text{topskip}$ a $\backslash\text{parskip}$) zrušíme.

Pohled na začátek souboru `caes-1.tex`:

```
\cap{1} \sec{1} Gallia est omnis divisa in partes tres, quarum unam
incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtae,
nostra Galli appellantur. \sec{2} hi omnes lingua, institutis, legibus
inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garunna flumen, a Belgis
Matrona et Sequana dividit. \sec{3} horum omnium fortissimi sunt
Belgae, propterea quod a cultu atque humanitate provinciae longissime
absunt minimeque ad eos mercatores saepe commeant atque ea, quae ad
```

Pohled na začátek souboru `caes-f.tex`:

```
\cap{1} \sec{1} Toute la Gaule est divis\`ee en trois parties, dont
l'une est habit\`ee par les Belges, l'autre par les Aquitains, la
troisi\`eme par ceux qui, dans leur langue, se nomment Celtes, et dans
la n\`otre, Gaulois. \sec{2} Ces nations diff\`erent entre elles par
le langage, les institutions et les lois. Les Gaulois sont s\`epar\`es
des Aquitains par la Garonne, des Belges par la Marne et la Seine.
\sec{3} Les Belges sont les plus braves de tous ces peuples, parce
```

Kód hlavního souboru na zpracování zrcadlové sazby (`caes-lf.tex`):

```
\input zrcadlo % načteme makro na zrcadlovou sazbu

% nastavení strany:
\hsize=108mm % šířka textu
\vsize=466pt % výška textu (39 řádků)
\hoffset=-1in \advance\hoffset by20mm % horizontální posun sazby
\voffset=-1in \advance\voffset by20mm % vertikální posun sazby
\ifx\pdfoutput\undefined \else % pro pdfTeX
  \pdfpagewidth=148mm % šířka strany
  \pdfpageheight=210mm % výška strany
\fi
\clubpenalty=10000 % zakážeme sirotky
\widowpenalty=10000 % zakážeme vdovy
\raggedbottom % volné místo bude v dolní části stran
\topskip=1\topskip \parskip=1\parskip % zrušíme pružnost

% definujeme makro pro zavádění fontů s třetinovou mezerou:
\def\myfont#1 at{\def\temp{#1}\afterassignment\domyfont \dimen0=}
\def\domyfont{\expandafter\dodomyfont\temp\relax}
\def\dodomyfont#1#2\relax{\font#1#2\space at\dimen0 \fontdimen6#1=\dimen0
  \fontdimen2#1=.333333\dimen0 \fontdimen3#1=.166667\dimen0
  \fontdimen4#1=.111111\dimen0 \fontdimen7#1=.111111\dimen0 }

% zavedeme fonty z rodiny Nimbus Roman od URW:
\myfont\tenrm=utmr8p at 10pt % normální
\myfont\tenit=utmri8p at 10pt % kurzíva
\myfont\tenbf=utmb8p at 10pt % tučné
\rm % nastavíme základní písmo
\parindent=1.5em % odstavcová zářážka
```

```

\frenchspacing % francouzské mezerování
\lccode'\='\' % apostrof je při dělení slov pokládán za písmeno
\pbacents % akcenty expandují na příslušné 8bitové znaky (makro gcsplainu)
\tolerance=500

% Francouzi kladou před dvojtečku, středník, otazník a vykřičník mezeru:
{\catcode'\:=13 \catcode'\;=13 \catcode'\?=13 \catcode'\!=13
\gdef\frenchpunct{\catcode'\:=13 \catcode'\;=13 \catcode'\?=13 \catcode'\!=13
  \def{\ifhmode\unskip\nobreak\ \fi\char'\; }%
  \def{\ifhmode\unskip\thinspace\fi\char'\; }%
  \def?{\ifhmode\unskip\thinspace\fi\char'\? }%
  \def!{\ifhmode\unskip\thinspace\fi\char'\! }%}}

% pro francouzský text, kde jsou všechny uvozovky zapsány pomocí znaku ",
% definujeme tento znak tak, aby střídavě vysázel počáteční a koncové uvozovky:
{\catcode'"=13
\gdef\openquotes{\flqq~\global\let"=\closequotes}
\gdef\closequotes{\~\frqq\global\let"=\openquotes}
\global\let"=\openquotes}

% označení kapitol:
\def\cap#1{\ifvmode \nobreak\hbox{\Vers{\the\kapitola}}
  \nobreak\vskip-\baselineskip\allowbreak
  \else \skip0=\lastskip\unskip\Vers{\the\kapitola}\hskip\skip0 \fi
  \Vers{#1}\global\kapitola=#1}{\bf #1.}\nobreak}
\newtoks\kapitolaL\newtoks\kapitolaP % pro uschování čísla kapitoly
\kapitolaL={1} \kapitolaP={1} % výchozí hodnoty
% označení sekcí:
\def\sec#1{\Vers{\the\kapitola}(#1)\nobreak}

\def\nastavlevy{\language=\latin \frenchpunct \let\kapitola=\kapitolaL}
\def\nastavpravy{\language=\french \frenchpunct \let\kapitola=\kapitolaP
  \catcode'\=13 }

% plovoucí záhlaví (pozor, Francouzi k vyjádření rozsahu nepoužívají pomlčku,
% ale spojovník):
\headline={\it % kurziva
  \ifodd\pageno % pravá strana
    \hfil Livre I, chap.
    \ifx\firstmarkP\botmarkP \firstmarkP % jediná kapitola na aktuální str.
      \else \firstmarkP-\botmarkP \fi \hfil % více kapitol na aktuální str.
    \llap{\folio}% číslo strany
  \else % levá strana
    \rlap{\folio}% číslo strany
    \hfil Liber I, cap.
    \ifx\firstmarkL\botmarkL \firstmarkL % jediná kapitola na aktuální str.
      \else \firstmarkL-\botmarkL \fi \hfil % více kapitol na aktuální str.
  \fi}
\footline={} % prázdné zápatí (stránková číslice je v záhlaví)

% 1. strana bude vakát, záhlaví tam nechceme:
\def\novalevastrana{\headline={\hfil}\null\vfil\break}}

% abychom tento soubor mohli použít i pro další příklad:
\csname konecnacitani\endcsname

```

```
\zrcadli caes-l caes-f % zahájíme zrcadlovou sazbu
\bye % konec
```

2. Chceme-li volné místo rozložit mezi odstavce takovým způsobem, aby vzájemně si odpovídající odstavce originálu a překladu začínaly ve stejné vzdálenosti od horního okraje strany, budeme muset jednotlivé strany ve výstupní rutině rozebrat na odstavce a vždy nižší ze dvojice vzájemně si odpovídajících odstavců vložíme do boxu vysokého jako odstavec vyšší. Strany nebudeme rozebírat odzadu pomocí příkazů `\un...`; jednak by to bylo pro náš účel zbytečně zdlouhavé, jednak by nám v tom překážely značky `\mark`, takže bychom museli každý z obou textů vysázet dvakrát (jednou pro synchronizaci, podruhé pro práci ve výstupní rutině). Na rozebrání stran použijeme tedy operaci `\vsplit`. Abychom rozpoznali jednotlivé odstavce, předem vložíme na konec každého odstavce zápornou penaltu. Důležité je, aby velikost této penalty byla nejmenší použitá v našem vertikálním seznamu (samozřejmě s výjimkou penalt, které si vynutí zlom za každých okolností). Vložíme-li před započítání rozebírání na začátek boxu s obsahem strany nekonečně roztažitelnou mezeru (`\vfil`) a odsuneme-li pomocí další mezery mimo prostor našeho zájmu penaltu, kterou operace `\vsplit` vkládá automaticky na konec boxu, pak operace `\vsplit` bude provádět zlom právě v oněch záporných penaltách na konci odstavců, a to je přesně to, co potřebujeme. Kdyby některé odstavce byly delší na levé straně a jiné na pravé straně, mohla by výška takto přesázených stran překročit maximální povolenou hodnotu, určenou registrem `\vsize`; proto pod každý zvětšený odstavec vložíme nulovou mezeru se stažitelností odpovídající tomu, o kolik jsme daný odstavec zvětšili. Tím sice na takových dvojstranách, kde jsou některé odstavce jedné jazykové verze kratší a jiné delší než odpovídající odstavce druhé jazykové verze, nebude stoprocentně splněn náš požadavek, aby odstavce originálu a překladu začínaly ve stejné výšce, ale povolená výška stran nebude překročena. Kdyby nám však záleželo na stoprocentním splnění našeho požadavku i v těchto případech, mohli bychom místo uzavírání do boxu použít ke zvětšení odstavců vertikální mezeru, vrátit takto upravené strany zpět do boxů, z nichž byly odkrojeny, a následně je nechat znovu projít procesem synchronizace. Takové řešení by ale bylo zřejmě dosti komplikované a mohly by při něm vyvstat další problémy, které by bylo nutno řešit. Výhodnější proto asi bude sazbu doladit ručně pomocí příkazu `\vadjust{\break}`, který způsobí stánkový zlom pod příslušným rádkem.

```
% načteme definice z předchozího příkladu, načítání souboru ukončíme těsně před
% zahájením sazby:
\let\konecnacitani=\endinput
\input caes-lf

% na konci odstavců budeme vkládat zápornou penaltu, abychom mohli stranu snadno
% rozebrat na jednotlivé odstavce:
\def\par{\ifhmode\endgraf\penalty-2 \fi}
```

```

% aby vzájemně si odpovídající levé a pravé odstavce začínaly určitě na téže
% dvojstraně, prostřednictvím \everypar vložíme na začátek každého odstavce
% synchronizační značku (není totiž vyloučeno, že na začátku nějakého odstavce
% se neobjeví ani začátek kapitoly, ani začátek sekce):
\def\nastaveverypar{\everypar={\Vers{\the\kapitola}}}
\expandafter\def\expandafter\nastavlevy\expandafter{\nastavlevy\nastaveverypar}
\expandafter\def\expandafter\nastavpravy\expandafter{\nastavpravy\nastaveverypar}

% musíme upravit makro na zahájení kapitol tak, aby penalta vkládaná na konci
% odstavců byla až za značkou s číslem předchozí kapitoly (můžeme použít
% \unpenalty, protože sazba není prováděna v hlavním vertikálním módu); také
% musíme potlačit značku z \everypar:
\def\cap#1{\ifvmode \count255=\lastpenalty \unpenalty
  \nobreak\hbox{\Vers{\the\kapitola}} \nobreak\vskip-\baselineskip
  \penalty\count255 \everypar={\nastaveverypar}
  \else \skip0=\lastskip\unskip\Vers{\the\kapitola}\hskip\skip0 \fi
  \Vers{#1}\global\kapitola=#1}{\bf #1.}\nobreak}

\newbox\leva
\newbox\prava
\newbox\prelamanaprava
\def\prelamejstrany{%
  % přidáme na začátek levé i pravé strany nekonečnou roztažitelnost
  % a na konci odebereme případnou penaltu
  \setbox\leva=\vbox{\vfil\unvbox255\unpenalty}% levá strana
  \setbox\prava=\vbox{\vfil\unvcopy\pravastrana\unpenalty}% pravá strana
  \splittopskip=1\baselineskip \splitmaxdepth=\maxdimen
  \setbox0=\box4 \setbox0=\box6 % vyprázdníme boxy 4 a 6
  \prelamej % zahájíme rozebrání a nové sestavení obou stran
  \setbox255=\box4 % přelámanou stranu uložíme zpět do boxu 255
  \global\setbox\prelamanaprava=\box6 } % přelámanou pravou stranu uschováme
}

\def\prelamej{%
  % na konec dáme penaltu větší než meziodstavcová penalta, ale zároveň menší
  % než ostatní penalty a mezeru, která vyřadí z činnosti zápornou penaltu
  % automaticky přidávanou na konec boxu při operaci \vsplit:
  \setbox0=\vbox{\unvbox\leva\penalty-1\vskip2000pt}% levá strana
  \setbox2=\vbox{\unvbox\prava\penalty-1\vskip2000pt}% pravá strana
  % rozložíme levou stranu, poslední odstavec zůstane v boxu 0:
  \dimen0=\ht0 \advance\dimen0 by-1000pt
  \setbox\leva=\vsplit0 to\dimen0
  % rozložíme pravou stranu, poslední odstavec zůstane v boxu 2:
  \dimen2=\ht2 \advance\dimen2 by-1000pt
  \setbox\prava=\vsplit2 to\dimen2
  \ifvoid0 % jsme u prvního odstavce levé strany
    \ifvoid2 % jsme u prvního odstavce pravé strany
      \setbox0=\vbox{\unvbox\leva}
    \else % vpravo ještě zbyl konec odstavce
      % abychom vlevo zachovali řádkování, musíme na začátku odstavce
      % odstranit mezeru z \topskip a vložit mezeru z \baselineskip:
      \setbox0=\vbox{\break\unvbox\leva} \setbox255=\vsplit0 to0pt \fi
    \let\next=\relax
  \else

```

```

% přidáme mezeru \parskip a odstraníme mezeru 2000pt a penaltu -1:
\setbox0=\vbox{\vskip\parskip \unvbox0 \unskip\unpenalty}
\let\next=\prelamej
\fi
\ifvoid2 % jsme u prvního odstavce pravé strany
\ifx\next\prelamej % vlevo ještě zbyl konec odstavce
% abychom vpravo zachovali řádkování, musíme na začátku odstavce
% odstranit mezeru z \topskip a vložit mezeru z \baselineskip:
\setbox2=\vbox{\break\unvbox\prava} \setbox255=\vsplit2 to0pt
\else
\setbox2=\vbox{\unvbox\prava}
\fi
\else
% přidáme mezeru \parskip a odstraníme mezeru 2000pt a penaltu -1:
\setbox2=\vbox{\vskip\parskip\unvbox2 \unskip\unpenalty}
\let\next=\prelamej % na zač. pravé strany mohl zůstat konec odstavce
\fi
% oba odlomené odstavce uzavřeme do \vboxu, jehož výška bude rovna výšce
% vyššího z obou odstavců, a tyto \vboxy přidáme do \vboxu 4, resp. 6:
\ifdim\ht0>\ht2 % levý odstavec je vyšší
% vypočteme, o kolik je levý odstavec vyšší:
\dimen0=\ht0 \advance\dimen0 by-\ht2
% pravý odstavec uzavřeme do \vboxu vysokého jako levý odstavec:
\setbox2=\vbox to\ht0{\dimen2=\dp2\unvbox2\kern-\dimen2\vfill}
% levý odstavec přidáme do \vboxu 4:
\setbox4=\vbox{\dp0=0pt\box0\unvbox4}
% pravý odstavec přidáme do \vboxu 6, za ním bude následovat mezera
% schopná stáhnout se o tolik, o kolik jsme zvětšili jeho výšku:
\setbox6=\vbox{\dp2=0pt\box2 \vskip0pt minus\dimen0 \unvbox6}
\else % pravý odstavec je vyšší nebo stejně vysoký
% vypočteme, o kolik je pravý odstavec vyšší:
\dimen0=\ht2 \advance\dimen0 by-\ht0
% levý odstavec uzavřeme do \vboxu vysokého jako pravý odstavec:
\setbox0=\vbox to\ht2{\dimen2=\dp0\unvbox0\kern-\dimen2\vfill}
% pravý odstavec přidáme do \vboxu 6:
\setbox6=\vbox{\dp2=0pt\box2\unvbox6}
% levý odstavec přidáme do \vboxu 4, za ním bude následovat mezera
% schopná stáhnout se o tolik, o kolik jsme zvětšili jeho výšku:
\setbox4=\vbox{\dp0=0pt\box0 \vskip0pt minus\dimen0 \unvbox4}
\fi
\next}
\output={% výstupní rutina
\ifx\strana\undefined\else % při sazbě 1. vakátu příkaz \strana není def.
\if L\strana
\prelamejstrany
\else
\setbox0=\box255 % musíme vyprázdnit box255, jinak by se TeX zlobil
\setbox255=\box\prelamanaprava % naplníme box255 jiným materiálem
\fi\fi
\plainoutput}

```

```
\zrcadli caes-l caes-f % zahájíme sazbu
```

```
\bye % konec
```

3. Ve výše jmenovaném řecko-latinském vydání Nového zákona nejsou číslovány jednotlivé strany, ale dvojstrany. Na lichých dvojstranách je latinský text vlevo a řecký vpravo, zatímco na sudých dvojstranách je vlevo řecký text a latinský vpravo. Pokusíme se to napodobit při sazbě Markova evangelia.

```
\input zrcadlo % načteme makro na zrcadlovou sazbu
```

```
% nastavení strany:
```

```
\hsize=108mm % šířka textu
```

```
\vsize=466pt % výška textu (39 řádků)
```

```
\hoffset=-1in \advance\hoffset by20mm % horizontální posun sazby
```

```
\voffset=-1in \advance\voffset by20mm % vertikální posun sazby
```

```
\ifx\pdfoutput\undefined \else % pro pdfTeX
```

```
\pdfpagewidth=148mm % šířka strany
```

```
\pdfpageheight=210mm % výška strany
```

```
\fi
```

```
\clubpenalty=10000 % zakážeme sirotky
```

```
\widowpenalty=10000 % zakážeme vdovy
```

```
\raggedbottom % volné místo bude v dolní části stran
```

```
\topskip=1\topskip \parskip=1\parskip % zrušíme pružnost
```

```
% definujeme makro pro zavádění fontů s třetinovou mezerou:
```

```
\def\myfont#1 at{\def\temp{#1}\afterassignment\domyfont \dimen0=}
```

```
\def\domyfont{\expandafter\dodomyfont\temp\relax}
```

```
\def\dodomyfont#1#2\relax{\font#1#2\space at\dimen0 \fontdimen6#1=\dimen0
```

```
\fontdimen2#1=.333333\dimen0 \fontdimen3#1=.166667\dimen0
```

```
\fontdimen4#1=.111111\dimen0 \fontdimen7#1=.111111\dimen0 }
```

```
\myfont\tenrm=utmr8p at10pt % latinka
```

```
\myfont\tenbf=utmb8p at10pt % tučná latinka
```

```
\myfont\bigbf=utmb8p at28pt % velké písmo pro číslo kapitoly
```

```
\myfont\tengrm=opbgr at10pt % řecké písmo
```

```
\rm % nastavíme základní písmo
```

```
\frenchspacing % francouzské mezerování
```

```
\def\nastavlevy{\language=\latin} % latina
```

```
\def\nastavpravy{\tengrm \language=\greek % řečtina
```

```
\grcode} % nastaví správné \lccode pro řečtinu (makro gcsplainu)
```

```
% definice pro označení kapitol (číslo kapitoly bude přes 2 řádky):
```

```
\def\cap#1{\par\setbox0=\hbox{\bigbf #1\rm\enspace}% box s číslem kapitoly
```

```
\hangafter=-2 \hangindent=\wd0 % uděláme si místo pro box s číslem kapitoly
```

```
\noindent\kern-\wd0\smash{\lower\baselineskip\box0}\ignorespaces}
```

```
% definice pro označení veršů (číslo prvního verše kapitoly nebude vytištěno):
```

```
\def\sec#1{\vers \ifnum#1=1 \ignorespaces \else {\bf #1}\nobreak \fi}
```

```
\def\secx#1{\vers {\bf (#1)}} % chybějící verš
```

```
\let\konec=\relax % na konci zdrojových souborů máme příkaz \konec
```

```
\countdef\doublepageno=1 % registr s číslem dvojstrany
```

```
\doublepageno=1 % výchozí hodnota
```

```
\def\advancedoublepageno{\global\advance\doublepageno by1} % zvýší č. dvojstr.
```



```

% předefinujeme výstupní rutinu:
\output={%
  \ifodd\doublepageno % lichá dvojstrana, tj. lat. text vlevo, řec. text vpravo
  \normaloutput % levou nebo pravou stranu uložíme do dvi
  \if L\strana \else \advancedoublepageno \fi % zvýšíme číslo dvojstrany
\else % sudá dvojstrana, tj. řec. text vlevo, lat. text vpravo
  \if L\strana % sestavujeme latinskou stranu
  \global\setbox\latstrana=\box255 % uschováme si lat. stranu
  \else % sestavujeme řeckou stranu
  \normaloutput % uložíme řec. stranu do dvi
  \setbox255=\box\latstrana
  \normaloutput % uložíme lat. stranu do dvi
  \advancedoublepageno % zvýšíme číslo dvojstrany o jedničku
  \fi\fi}
\newbox\latstrana % pro uschování latinské strany
\def\normaloutput{\shipout\celastrana\advancepageno}
\def\celastrana{\vbox{\makeheadline\pagebody\makefootline}}

% číslo dvojstrany bude v zápatí:
\footline={\tenrm \ifodd\pageno \hfil\the\doublepageno
  \else \the\doublepageno\hfil \fi}

% počáteční vakát musí být vysázen pomocí \normaloutput a bez čísla strany:
{\output={\normaloutput}\nopagenumbers\null\vfil\break}

\zrcadli mc-l mc-g % zahájíme zrcadlovou sazbu

\bye % konec

```

4. Nyní se ještě jednou pustíme do sazby Markova evangelia. Tentokrát ovšem budeme řecký a latinský text zrcadlit nikoli na jednotlivých dvojstranách, nýbrž na jednotlivých stranách, rozdělených do dvou sloupců, jako to dělal A. F. Didot. Také nastavíme pružnou meziřádkovou mezeru, nebudeme však trvat na tom, aby vzájemně si odpovídající odstavce začínaly ve stejné výšce (pokud bychom na tom trvali, mohli bychom postupovat podobně jako v příkladě č. 2).

```

\input zrcadlo % načteme makro na zrcadlovou sazbu

% nastavení strany:
\newdimen\plnasirka \plnasirka=170mm % šířka celé strany (s oběma sloupci)
\hsize=82mm % šířka jednoho sloupce
\vsizer=706pt % výška textu (59 řádků)
\hoffset=-1in \advance\hoffset by20mm % horizontální posun sazby
\voffset=-1in \advance\voffset by20mm % vertikální posun sazby
\ifx\pdfoutput\undefined \else % pro pdfTeX
  \pdfpagewidth=210mm % šířka strany
  \pdfpageheight=297mm % výška strany
\fi
\clubpenalty=10000 % zakážeme sirotky
\widowpenalty=10000 % zakážeme vdovy
\brokenpenalty=0 % řádky s rozděleným slovem na konci strany nám nevadí
\parskip=0pt % před odstavci nechceme žádnou mezeru
\baselineskip=12pt plus 1pt % pružná meziřádková mezeru

```

```

% definujeme makro pro zavádění fontů s třetinovou mezislovní mezerou:
\def\myfont#1 at{\def\temp{#1}\afterassignment\domyfont \dimen0=}
\def\domyfont{\expandafter\dodomyfont\temp\relax}
\def\dodomyfont#1#2\relax{\font#1#2\space at\dimen0 \fontdimen6#1=\dimen0
 \fontdimen2#1=.333333\dimen0 \fontdimen3#1=.166667\dimen0
 \fontdimen4#1=.111111\dimen0 \fontdimen7#1=.111111\dimen0 }
\myfont\tenrm=utmr8p at10pt % latinka
\myfont\tenbf=utmb8p at10pt % tučná latinka
\myfont\smallrm=utmr8p at6pt % malé písmo pro číslo verše
\myfont\bigbf=uhvb8p at12pt % velké písmo pro číslo kapitoly
\myfont\tengrm=opbgr at10pt % řecké písmo
\rm % nastavíme základní písmo
\frenchspacing % francouzské mezerování
\parindent=1.5em % odstavcová zarážka
\tolerance=750

\def\nastavlevy{\tengrm \language=\greek % řečtina
 \gcode} % nastaví správné \lccode pro řečtinu (makro gcsplainu)
\def\nastavpravy{\language=\latin} % latina

% definice pro označení kapitol (kvůli pružné meziřádkové mezeře by číslo
% kapitoly přes 2 řádky nebylo hezké; proto bude vysázeno velkým písmem jen na
% jednom řádku):
\def\cap#1{\par\vskip0pt\indent{\bigbf #1\rm\enspace}\ignorespaces}
% definice pro označení veršů (číslo sázeno jako exponent před začátkem verše):
\def\sec#1{\vers \raise.85ex\hbox{\smallrm #1}\ignorespaces}
\def\secx#1{\vers\ignorespaces} % chybějící verš

% na konci zdrojových souborů máme příkaz \konec; využijeme ho k tomu, abychom
% ve výst. rutině poznali, že sázíme poslední stranu (na poslední straně totiž
% roztáhneme text ve sloupcích pouze na výšku vyššího z nich):
\def\konec{\penalty10001\penalty-10001 }

\newbox\levysloupec % sem budeme ukládat levý sloupec
% výstupní rutina:
\output={\if L\strana \global\setbox\levysloupec=\pagebody
 \else \setbox255=\pagebody \premerposlednistranu \vytisknisloupece \fi}
\def\premerposlednistranu{%
 \ifnum\lastpenaltyL=10001 \ifnum\lastpenaltyP=10001 % poslední strana
 % oba sloupce dáme do \vboxů s jejich přirozenou výškou:
 \setbox\levysloupec=\vbox{\unvbox\levysloupec}
 \setbox255=\vbox{\unvbox255}
 % poměříme výšku sloupců:
 \ifdim\ht\levysloupec<\ht255
 \setbox\levysloupec=\vbox to\ht255{\unvbox\levysloupec}
 \else
 \setbox255=\vbox to\ht\levysloupec{\unvbox255}
 \fi\fi\fi}
\def\vytisknisloupece{\shipout\vbox{
 \makeheadline
 \vbox to \vsize{\hbox to\plnasirka{\leftline{\box\levysloupec}\hfil
 \vrule depth3.5pt width.5pt
 \hfil\leftline{\box255}}\kern-\prevdepth\vfil}

```

```

\makefootline}
\advancepageno}

% aby záhlaví a zápatí bylo přes oba sloupce, musíme předefinovat:
\def\makeheadline{\vbox to0pt{\vskip-22.5pt
\hbox to\plnasirka{\vbox to8.5pt{\the\headline}\vss}\nointerlineskip}
\def\makefootline{\baselineskip=24pt \lineskiplimit=0pt
\hbox to\plnasirka{\the\footline}}
\let\novalevastrana=\relax % nepotřebujeme začít na levé straně

\zrcadli mc-g mc-1 % zahájíme zrcadlovou sazbu

\bye % konec

```

5. Velice snadno se nám bude připravovat zrcadlová sazba epické poezie, pokud každému verši originálu, jak bývá zvykem, bude odpovídat právě jeden verš překladu. Máme-li ve zdrojovém souboru zapsán na každém řádku jeden verš, stačí nastavit `\obeylines a \everypar={\vers}`. Zde ale pozor! Poněvadž ze zdrojového souboru je text načítán po úsecích ukončených prázdným řádkem, čas od času, řekněme tak po každých několika stech verších, bychom do zdrojového souboru měli vložit prázdný řádek; ani ne tak proto, že bychom mohli překročit kapacitu paměti \TeX u, která je v dnešní době dosti velká, ale spíše proto, že brzy by výška boxu, kam se vysázený text ukládá, přesáhla maximální povolený rozměr (`\maxdimen`). Výhodnější by tedy pro nás bylo, kdyby verše byly ve zdrojovém souboru zapsány ob řádek; pak bychom ani nemuseli použít `\obeylines`. Ve vydáních básnických textů je zvykem uvádět na okraji číslo každého pátého verše. Při pohledu do latinsko-německého vydání záhy zjistíme, že německé verše jsou podstatně delší než latinské; u kapesního vydání, kde jsou řádky poměrně krátké, se jednotlivé německé verše často nevejdou na jeden řádek. Proto v Reclamově kapesním latinsko-německém vydání Lucretiovy básně *De rerum natura* jsou zbývající slova, která se už nevešla na řádek, přesunuta na následující řádek, který začíná velkým odsazením, aby přesunutá část verše byla blízko konce řádku. Toto odsazení je pro všechny rozlomené verše stejné; jen tam, kde je přesunutá část verše příliš široká, a nevešla by se do takto vymezeného prostoru, je toto odsazení odpovídajícím způsobem zmenšeno. Pokusíme se stejným způsobem připravit zrcadlovou sazbu latinského a německého textu první knihy Vergiliových Aeneidy.

```

\input zrcadlo % načteme makro na zrcadlovou sazbu

\def\nastavpravy{%
\obeylines % 1 řádek ve zdroj. souboru = 1 verš
\parindent=0pt % zrušíme odstavcovou zarážku
\everypar={\hskip0pt minus-.5\hspace % kompenzace mezery z \leftskip
\vers % nový verš
\cisluj % verše budeme číslovat po pěti
% všechny zbytky dlouhých veršů budou začínat ve stejné vzdálenosti
% od levého okraje (3/4 šířky řádku):
\hangindent=.75\hspace \hangafter=1 }

```

```

% aby mezi oběma částmi rozloženého verše nedošlo ke stránkovému zlomu:
\clubpenalty=10000
% pokud se verš nevejde na řádek, nechceme dělit slova:
\rightrightskip=0pt plus 1fil
% pokud by náhodou byl nějaký zbytek širší, dáme mu možnost ustoupit vlevo
% (tuto mezeru musíme ale vykompenzovat na začátku verše, viz výše):
\leftskip=0pt minus .5\hsize
\let\margin=\pmargin} % číslování veršů bude vpravo

\def\nastavlevy{\nastavpravy % pro levý text to samé jako pro pravý text
\let\margin=\lmargin % číslování chceme ale vlevo
\catcode'\'=13 } % poč. i konc. uvozovky jsou zapsány jako apostrof

% číslování veršů po pěti:
\def\cisluj{\count255=\versnum
\divide\count255 by5 \multiply\count255 by5
\ifnum\count255=\versnum \margin{\the\versnum}\fi}
\def\lmargin#1{\llap{\margfont#1\rm\quad}} % marginálie vlevo
{\obeylines % marginálie vpravo:
\gdef\pmargin#1#2~M{#2\unskip\nobreak\hfill\rlap{\rm\quad\margfont #1}\par}}
\font\margfont=csr7

% pro latinský text, kde jsou všechny uvozovky zapsány pomocí znaku apostrof,
% definujeme tento znak tak, aby střídavě vysázel počáteční a koncovou uvozovku:
{\catcode'\'=13
\gdef\openquote{\char'\'\global\let'=\closequote}
\gdef\closequote{\char'\'\global\let'=\openquote}
\global\let'=\openquote}

\def\dots{.\thinspace.\thinspace.} % tři tečky

% nastavení stránky
\hspace=101.5mm % šířka textu
\vspace=467pt % výška textu (36 řádků)
\hoffset=-1in \advance\hoffset by23.25mm
\voffset=-1in \advance\voffset by20mm
\ifx\pdfoutput\undefined \else % pro pdfTeX
\pdfpagewidth= 148mm % šířka strany
\pdfpageheight=210mm % výška strany
\fi
\raggedbottom % nevyužitý prostor na stránce se nahromadí dole
\baselineskip=13pt % větší meziřádková mezera vypadá v poezii lépe
\topskip=12pt % aby záhlaví bylo od textu odděleno jedním prázdným řádkem

% nastavíme střídavě záhlaví:
\headline={\it \if L\strana \folio\quad Liber primus\hfil
\else \hfil Erster Gesang\quad\folio\fi}

% 1. strana bude vakát, záhlaví tam nechceme:
\def\novalevustrana{\headline={\hfil}\null\vfil\break}}

\nopagenumbers % číslo strany v zápatí nechceme
\zrcadli verg-1 verg-n % zahájíme zrcadlovou sazbu
\bye % konec

```

II.

Překlad bývá opatřen poznámkami, které mají usnadnit četbu vysvětlícím obtížnějších pasáží, objasněním historických a kulturních souvislostí apod. V Reclamových kapesních vydáních jsou všechny poznámky odsunuty až na konec knihy, takže zrcadlová sazba jimi není nijak dotčena. Pro čtenáře je ovšem příjemnější, může-li si poznámku přečíst přímo na té straně, k níž se vztahuje. K tomuto účelu se používají poznámky pod čarou. V zrcadlové sazbě připravované pomocí makra zrcadlo můžeme užívat poznámek pod čarou naprosto stejně jako při sazbě běžných dokumentů.

Antická literární díla se nám nedochovala v té podobě, v jaké je zanechali jejich autoři. Během staletí byla totiž opisována, ze starších opisů byly pořizovány opisy nové, přičemž nepozornost opisovačů a někdy i jejich úmysl způsobovaly, že se znění textu postupně vzdalovalo původnímu znění. Antická díla se zachovala většinou teprve ve středověkých rukopisech, které se více či méně liší od originálu. K tomu přistupuje skutečnost, že mnohé rukopisy jsou i fyzicky poškozené. Úkolem vydavatele je prozkoumat rukopisy, v nichž se dané dílo zachovalo, a pokusit se rekonstruovat text ve znění, které by se co možná nejvíce blížilo původnímu znění. V edicích, které se chtějí tvářit vědecky, je originál opatřen kritickým aparátem, obsahujícím rukopisné varianty, případně další stručné údaje o rekonstrukci textu (návrhy oprav porušených míst apod.). Díky všem těmto informacím „může čtenář posoudit hodnotu textu, který má před očima, a hodnotu variant, které vydavatel odmítl“; takto je deklarován účel kritického aparátu v Collection Budé. Vzhled kritického aparátu může být různý v závislosti na vydavateli. My se zde nebudeme pouštět do detailního rozboru kritického aparátu nějaké konkrétní edice, nýbrž si řekneme pouze v obecné rovině, jak takový kritický aparát vypadá.

Vztahuje-li se záznam v kritickém aparátě ke slovu nebo skupině slov, která má v různých rukopisech různé varianty, nejdříve je uvedena varianta, kterou vydavatel přijal do základního (tj. rekonstruovaného) textu. Za ní následuje oddělovací znaménko; velmi často se k tomuto účelu používá nepárová pravá hranatá závorka; v Collection Budé je to dvojtečka, které ovšem předchází mezeru, jak to bývá zvykem ve francouzské typografii. Pak jsou vypsány ostatní varianty. Za jednotlivými variantami jsou odkazy na rukopisy, v nichž se tyto varianty nacházejí. Rukopisy se v aparátě označují písmeny. Přiřazení písmen jednotlivým rukopisům bývá vysvětleno na začátku díla v seznamu značek a zkratek. Jednotlivé varianty bývají od sebe odděleny svislou čarou, obyčejnou čárkou nebo pouhou mezerou. V kritickém aparátě bychom mohli vidět např. tento záznam:

dicit *P*] discit *BV* docet *MGQ*

Znamená to, že místo slova „dicit“, které se nachází v rukopise *P*, je na daném místě v rukopisech *B* a *V* „discit“ a v rukopisech *M*, *G* a *Q* „docet“. Takovýchto

záznamů je na každé straně více. Všechny se sázejí do jediného odstavce a bývají od sebe odděleny dvojitou svislou čarou.

Pokud se nejedná o rukopisnou variantu, nýbrž o opravu rukopisného znění, místo písmena označujícího rukopis se uvede jméno filologa, který tuto opravu navrhl jako první, např.

consuli *Sigonius*] consule *codd.*

znamená, že italský humanista *Sigonius* navrhl číst „consuli“ proti rukopisnému znění „consule“; zkratka *codd.* = *codices* (tj. „rukopisy“) zde zastupuje písmena všech rukopisů.

Někdy se v záznamech základní varianta spolu s oddělovací hranatou závorkou či dvojtečkou vynechává a uvádějí se jen ty varianty, které vydavatel do rekonstruovaného textu nezařadil. To je ovšem možné pouze za předpokladu, že se tyto varianty dostatečně podobají základní variantě, takže čtenář nemůže být na pochybách, kam je zařadit. Například v textu čteme „*illustris*“ a v aparátě k tomu nalezneme tento záznam:

inlustris B

Znamená to, že v rukopise *B* je varianta „*inlustris*“.

Pro snazší lokalizaci se před jednotlivými záznamy uvádí označení (číslo) úseku základního textu, k němuž daný záznam patří. Pro vymezení úseků se může využít konvenčního členění díla, např. při sazbě biblických textů se za jeden úsek pokládá jeden verš. Samozřejmě také v poezii se využívá rozdělení textu na verše. U ostatních textů se většinou číslují jednotlivé řádky na každé straně vždy znova od jedničky a před záznamy se v kritickém aparátě uvádí číslo řádku. Pokud se více záznamů vztahuje ke stejnému úseku, číslo tohoto úseku se uvádí jen před prvním z nich. Číslo úseku se obvykle sází tučným písmem.

Pokud se některé slovo, o němž má být v aparátě záznam, vyskytuje v daném úseku vícekrát, je nutno je v záznamu opatřit číslem udávajícím jeho pořadí, aby bylo jasné, o který výskyt tohoto slova se jedná. Toto číslo se sází malým písmem jako exponent za příslušným slovem.

Kromě kritického aparátu může být text doplněn ještě jinými aparáty, například aparátem testimonií, který odkazuje na nepřímou tradici, tj. na pasáže citované u pozdějších spisovatelů (v jednotlivých záznamech tohoto aparátu je uveden začátek a konec citované pasáže, jméno autora citace, dílo a přesná reference). Také tyto aparáty se sázejí jako jeden odstavec.

Makro zrcadlo se stará pouze o synchronizaci textů; veškerá iniciativa ohledně vzhledu sazby je přenechána uživateli. Záleží tedy především na jeho typografickém citu a programátorských schopnostech, jakou podobu vtiskne připravovanému zrcadlovému vydání. Všechny výše popsané náležitosti náročnějších zrcadlových vydání lze řešit pomocí \TeX u. Snadno se nám budou připravovat makra pro kritický aparát, v němž se před jednotlivými záznamy uvádí konvenční členění textu. Jisté obtíže se vyskytnou, budeme-li chtít číslovat jednotlivé řádky a v kritickém aparátě odkazovat na čísla řádků, avšak i takový požadavek je,

myslím, v \TeX u řešitelný. Sazbu poznámek do jednoho odstavce, jak to úzus vyžaduje pro kritický aparát, popisuje Knuth v \TeX booku na str. 398—399; poznamenejme, že v roce 2008 Knuth popisované řešení zjednodušil podle návrhu Davida Kastrupa.

Makro zrcadlo vychází z myšlenky, že levé a pravé strany jsou na sobě nezávislé, jako by náležely dvěma samostatným dokumentům. Zvláštní péče byla při tvorbě tohoto makra věnována insertům, aby se jich mohlo bez omezení užívat obvyklým způsobem; i v jejich případě je dodržena myšlenka vzájemné nezávislosti obou textů, takže pokud se na pravé straně vyskytne dlouhá poznámka pod čarou, kterou musí \TeX rozlomit, její odlomená část se objeví až na další pravé straně, jako by mezi obě pravé strany nevstupovala strana levá. Podobně pokud se rozlomí poznámka na levé straně, její odlomená část se objeví až na následující levé straně, jako by tyto dvě levé strany od sebe nedělila strana pravá. Dokonce je možno pro poznámky na levých i pravých stranách použít stejnou třídu insertů, aniž by došlo k jakékoli interferenci, neboť sazba levého a pravého textu probíhá odděleně. Tato koncepce, kdy se žádný element z levé strany nemůže za žádných okolností dostat na pravou stranu (a naopak), odpovídá jednomu typu zrcadlových vydání, reprezentovanému např. knižnicí Collection Budé. Můžeme se však setkat ještě s jiným typem zrcadlových vydání: jedná se o zrcadlová vydání, v nichž se poznámky a kritický aparát mohou volně přelévat mezi levou a pravou stranou, aby bylo co nejlépe využito místa na celé dvojstraně; někomu se může tento způsob úpravy zdát poněkud méně přehledný, ale na skutečnosti, že taková zrcadlová vydání existují, to nic nemění. K jejich realizaci se makro zrcadlo příliš nehodí; v tomto případě bychom spíše volili postup podobný tomu, jaký byl popsán v článku *Sazba trojjazyčné knihy*, který vyšel ve Zpravodaji Československého sdružení uživatelů \TeX u 4/2008.

V tomto článku jsme se zabývali dvojjazyčnými vydáními, v nichž jsou dvě verze textu zrcadleny podle vertikální osy. Takové řešení je totiž nejčastější. Aby ale čtenář nenabyl dojmu, že je to jediné možné řešení, musíme na závěr alespoň poznamenat, že dvě jazykové verze mohou být zrcadleny také podle horizontální osy: horní část strany je vyhrazena pro jednu verzi a spodní část strany pro druhou verzi; s tímto méně obvyklým řešením se setkáme v knižnici latinských autorů s francouzským překladem, kterou v XIX. století řídil Désiré Nisard.

V obrazové příloze za anglickým resumé následují ukázky zrcadlové sazby v tomto pořadí:

1. Ukázka výstupu z našeho prvního příkladu: dvojstrana s latinským a francouzským textem Caesarových Zápisků o válce galské.
2. Ukázka výstupu z našeho druhého příkladu: stejný text jako v předchozí ukázce, ale latinské odstavce začínají ve stejné výšce jako odpovídající francouzské odstavce.

3. Ukázka výstupu z našeho druhého příkladu: dvojstrana, na níž nemohl být stoprocentně dodržen požadavek, aby vzájemně si odpovídající latinské a francouzské odstavce začínaly ve stejné výšce (pro stoprocentní splnění tohoto požadavku by při ručním doladování musil být v latinském textu vynucen zlom za řádkem, který končí slovem „Labieno“).

4. Ukázka výstupu z našeho třetího příkladu: dvě dvojstrany s Markovým evangeliem; umístění řeckého a latinského textu se střídá; číslovány nejsou jednotlivé strany, ale dvojstrany.

5. Ukázka výstupu z našeho čtvrtého příkladu: strana se sazbou řeckého a latinského textu Markova evangelia do dvou sloupců; meziřádková mezera je roztažena tak, aby oba sloupce byly zcela zaplněny.

6. Tentýž text jako v předchozí ukázce, ale s vyrovnáním výšky odstavců po způsobu A. F. Didota.

7. Ještě jednou řecko-latinský text Markova evangelia, tentokrát byla při řešení různé délky obou textů napodobena vydání z XVIII. století.

8. Ukázka výstupu z našeho pátého příkladu: dvojstrana s latinským a německým textem Vergiliovy Aeneidy.

9. Ukázka jedné dvojstrany z Platonovy Obrany Sokrata s poznámkami pod francouzským překladem (vlevo) a s testimonii a s kritickým aparátem pod řeckým originálem (vpravo). Všimněme si, že zvolené varianty písmen beta (uvnitř slova jiná varianta než na začátku slova, viz řádek 39 b 2) a theta odpovídají francouzským zvyklostem pro zápis řečtiny.

Summary: Parallel typesetting of bilingual editions with \TeX

In the first part of this article we give a basic introduction to the parallel typesetting of bilingual texts. We discuss various layouts of bilingual editions from the 18th to the 21st century and subsequently we try to imitate them with \TeX . In the second part of the article we focus on elements of more complicated bilingual editions—footnotes and critical apparatus. A number of illustrations are appended at the end of the article. All presented solutions of parallel typesetting are based on the macro package “zrcadlo” which has been documented in the bulletin of the Czechoslovak \TeX users group “Zpravodaj” 4/2008.

invito transire conarentur, prohibere possit. (3) ubi ea dies quam constituerat cum legatis, venit et legati ad eum reverentur, negat se more et exemplo populi Romani posse iter ulli per provinciam dare et, si vim facere conentur, prohibitorum ostendit. (4) Helvetii ea spe deieci navibus junctis ratiobusque compluribus factis, alii vadis Rhodani, qua minima altitudo fluminis erat, munitionum interdu, saepeius noctu si perirumpere possent conati, operis munitione et militum concursu et telis repulsi hoc conatu desisterunt.

9. (1) Relinquebatur una per Sequanos via, qua Sequanis invitis propter angustias ire non poterant. (2) his cum sua sponte persuadere non possent, legatos ad Dumnorigem Haeduum mittunt, ut eo deprecatore a Sequanis impetrarent. (3) Dumnorigis gratia et largitione apud Sequanos plurimum poterat et Helvetis erat amicus, quod ex ea civitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat, et cupiditate regni adductus novis rebus studebat et quam plurimas civitates suo beneficio habere obscrictas volebat. (4) itaque rem suscipit et a Sequanis impetrat, ut per fines suos Helvetios ire patiantur, obsidesque uti inter sese dent perficit: Sequani, ne finere Helvetios prohibeant, Helvetii, ut sine maleficio et iniuria transeant.

10. (1) Caesaris nuntiatior Helvetiis esse in animo per agrum Sequanorum et Haeduum iter in Santonium fines facere, qui non longe a Tolosatium finibus absunt, quae civitas est in provincia. (2) id si feret, intellegebat magno cum periculo provinciae futurum, ut homines bellicosos, populi Romani inimicos, locis patentibus maximeque frumentariis finitimos haberet. (3) ob eas causas et munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum praefecit: ipse in Italiani magnis itineribus contendit dusque ibi legiones conscribit et tres, quae circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis elucit et, qua proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit. (4) ibi Centuriones et Graioceili et Caturiges locis superioribus occupatis itinere exercitum prohibere conantur. (5) compluribus his procellis ab Oculo, quod est citerioris provinciae extremum, in fines Vocontiorum ulterioris provinciae die septimo pervenit: inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Segusianos exercitum ducit, ibi suat extra provinciam trans Rhodanum primum.

11. (1) Helvetii iam per angustias et fines Sequanorum suas copias tra-
duxerant et in Haeduum fines pervenerant eorumque agros populabantur.

contre son gré. (3) Dès que le jour qu'il avait assigné à leurs députés fut arrivé, ceux-ci revinrent auprès de lui. Il leur déclara que les usages et l'exemple du peuple romain lui défendaient d'accorder le passage à travers la Province, et que, s'ils tentaient de le forcer, il s'y opposerait. (4) Les Helvètes, depuis dans cette espérance, essaient de passer le Rhône, les uns sur des barques jointes ensemble et sur des radeaux faits dans ce dessein, les autres à gué, à l'endroit où le fleuve a le moins de profondeur, quelquefois le jour, plus souvent la nuit. Arrêtés par le rempart, par le nombre et par les armes de nos soldats, ils renoncèrent à cette tentative.

9. (1) Il leur restait un chemin par la Séquanie, mais si étroit qu'ils ne pouvaient le traverser malgré les habitants. (2) N'espérant pas en obtenir la permission par eux-mêmes, ils envoient des députés à l'Héduen Dumnorix, pour le prier de la demander aux Séquanes. (3) Dumnorix, poussant chez eux par son crédit et par ses largesses, était en outre l'ami des Helvètes, à cause de son mariage avec la fille de leur concitoyen Orgetorix. Excité d'ailleurs par le désir de régner, il aimait les innovations, et voulait s'attacher par des services un grand nombre de cités. (4) Il consentit donc à ce qu'on lui demandait, et obtint des Séquanes que les Helvètes traverseraient leur territoire : on se donna mutuellement des otages ; les Séquanes s'engagèrent à ne point s'opposer au passage des Helvètes, et ceux-ci à l'effectuer sans violences ni dégâts.

10. (1) On rapporte à César que les Helvètes ont le projet de traverser les terres des Séquanes et des Héduens, pour se diriger vers celles des Santons, peu distantes de Toulouse, ville située dans la province romaine. (2) Il comprit que, si cela arrivait, cette province serait exposée à un grand péril, ayant pour voisins, dans un pays fertile et découvert, des hommes belliqueux, ennemis du peuple romain. (3) Il confie donc à son lieutenant T. Labiénus la garde du retranchement qu'il avait élevé. Pour lui, il va en Italie à grandes journées, y leve deux légions, en tire trois de leurs quartiers d'hiver, aux environs d'Aquilée, et prend par les Alpes le plus court chemin de la Gaule ultérieure, à la tête de ces cinq légions. (4) Là, les Caturons, les Gratoceles et les Caturiges, qui s'étaient emparés des hauteurs, veulent arrêter la marche de son armée. (5) Il les repousse dans plusieurs combats, et se rend, en sept journées, d'Océlum, dernière place de la province citérieure, au territoire des Voconces, dans la province ultérieure ; de là il conduit ses troupes dans le pays des Allobroges, puis chez les Séguisaves. C'est le premier peuple hors de la province, au-delà du Rhône.

11. (1) Déjà les Helvètes avaient franchi les défilés et le pays des Séquanes ; et, arrivés dans celui des Héduens, ils en ravageaient les terres.

invito transire conarentur, prohibere possit. (3) ubi ea dies quam constituerat cum legatis, venit et legati ad eum revertentur, negat se more et exemplo populi Romani posse iter ulli per provinciam dare et, si vim facere conentur, prohibitorum ostendit. (4) Helvetii ea spe deieci navibus iunctis rathibusque compluribus factis, alii vadis Rhodani, qua minima altitudo fluminis erat, nonnumquam interdu, saepeius noctu si percurrere possent conati, operis munitione et militum concursu et telis repulsi: hoc conatu desisterunt.

9. (1) Relinquebatur una per Sequanos via, qua Sequanis invitis propter angustias ire non poterat. (2) his cum sua sponte persuadere non possent, legatos ad Dumnorigem Haeduum mittunt, ut eo deprecatore a Sequanis intrarent. (3) Dumnorigis gratia et largitione apud Sequanos plurimum poterat et Helvetiis erat amicus, quod ex ea civitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat, et cupiditate regni adductus novis rebus studebat et quam plurimas civitates suo beneficio habere obstructas volebat. (4) itaque rem suscipit et a Sequanis impetrat, ut per fines suos Helvetios ire patiantur, obsequaeque uti inter sese dent perficit: Sequani, ne finere Helvetios prohibeant, Helvetii, ut sine maleficio et iniuria transeant.

10. (1) Caesari nuntiantur Helvetiis esse in animo per agrum Sequanorum et Haeduorum iter in Santonium fines facere, qui non longe a Tolosatium finibus absunt, quae civitas est in provincia. (2) id si fieret, intellegebat magno cum periculo provinciae futurum, ut homines bellicosos, populi Romani inimicos, locis patentiibus maximeque frumentariis finitimos haberet. (3) ob eas causas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum praeficit; ipse in Italia magnis itineribus contendit duasque ibi legiones conscribit et tres, quae circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit et, qua proximam iter in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit. (4) ibi Ceutrones et Graetoceli et Cauriges locis superioribus occupatis itinere exercitum prohibere conantur. (5) compluribus his procellis pulsatis ab Ocelo, quod est ceterioris provinciae extremum, in fines Vocontiorum ulteriores provinciae die septimo pervenit; inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Segusiavos exercitum ducit, hi sunt extra provinciam trans Rhodanum primi.

11. (1) Helvetii iam per angustias et fines Sequanorum suas copias traduxerant et in Haeduum fines pervenerant eorumque agros populabantur.

contre son gré. (3) Dès que le jour qu'il avait assigné à leurs députés fut arrivé, ceux-ci revinrent auprès de lui. Il leur déclara que les usages et l'exemple du peuple romain lui défendaient d'accorder le passage à travers la Province, et que, s'ils tentaient de le forcer, il s'y opposerait. (4) Les Helvètes, déçus dans cette espérance, essaient de passer le Rhône, les uns sur des barques jointes ensemble et sur des radeaux faits dans ce dessein, les autres à gué, à l'endroit où le fleuve a le moins de profondeur, quelquefois le jour, plus souvent la nuit. Arrêtés par le rempart, par le nombre et par les armes de nos soldats, ils renoncèrent à cette tentative.

9. (1) Il leur restait un chemin par la Séquanie, mais si étroit qu'ils ne pouvaient le traverser malgré les habitants. (2) N'espérant pas en obtenir la permission par eux-mêmes, ils envoient des députés à l'Héduen Dumnorige, pour le prier de la demander aux Séquanes. (3) Dumnorige, puissamment appuyé par son crédit et par ses largesses, était en outre l'ami des Helvètes, à cause de son mariage avec la fille de leur concitoyen Orgetorix. Excité d'ailleurs par le désir de régner, il aimait les innovations, et voulait s'attacher par des services un grand nombre de cités. (4) Il consentit donc à ce qu'on lui demandât, et obtint des Séquanes que les Helvètes traverseraient leur territoire: on se donna mutuellement des otages; les Séquanes s'engageaient à ne point s'opposer au passage des Helvètes, et ceux-ci à l'effectuer sans violences ni dégâts.

10. (1) On rapporte à César que les Helvètes ont le projet de traverser les terres des Séquanes et des Héduens, pour se diriger vers celles des Santons, peu distantes de Toulouse, ville située dans la province romaine. (2) Il comprit que, si cela arrivait, cette province serait exposée à un grand péril, ayant pour voisins, dans un pays fertile et découvert, des hommes belliqueux, ennemis du peuple romain. (3) Il confia donc à son lieutenant T. Labiénus la garde du retranchement qu'il avait élevé. Pour lui, il va en Italie à grandes journées, y leve deux légions, en tire trois de leurs quartiers d'hiver, aux environs d'Aquilée, et prend par les Alpes le plus court chemin de la Gaule ultérieure, à la fête de ces cinq légions. (4) Là, les Ceutrones, les Graetocèles et les Cauriges, qui s'étaient emparés des hauteurs, veulent arrêter la marche de son armée. (5) Il les repousse dans plusieurs combats, et se rend, en sept journées, d'Océlum, dernière place de la province celtérieure, sur territoire des Voconces, dans la province ultérieure; de là il conduit ses troupes dans le pays des Allobroges, puis chez les Ségusiaves. C'est le premier peuple hors de la province, au-delà du Rhône.

11. (1) Déjà les Helvètes avaient franchi les défilés et le pays des Séquanes; et, arrivés dans celui des Héduens, ils en ravageaient les terres.

(8) petit atque hortatur, ut sine eius offensione animi vel ipse de eo causa cognita statuat vel civitatem statuere iubeat.

20. (1) Diviciaco multis cum lacrimis Caesarem complexus obsecrare coepit ne quid gravius in fratrem statueret : (2) scire se illa esse vera, nec quenuquam ex eo plus quam se doloris capere, propterea quod, cum ipse gratia plurimum domi atque in reliqua Gallia, ille minimum propter adulescentiam posset, per se crevisset, quibus opibus ac nervis non solum ad minuendam gratiam, sed paucis ad perniciem suam uteretur. (3) sese tamen et amore fraterno et exstimatione vulgi commoveri. (4) quod si quid et Caesaris gravius accidisset, cum ipse eum locum amicitiae apud eum teneret, neminem existimaturum non sua voluntate factum, qua ex re futurum uti totius Galliae animi a se averterentur. (5) haec cum pluribus verbis fletis a Caesare peteret, Caesar eius dextram premit; consolatus rogat, finem orandi faciat; tanti eius apud se gratiam esse ostendit ut rei publicae iniuriam et summi dolorem eius voluntati ac precibus condonet. (6) Dumnorigem ad se vocat, fratrem adhibet; quae in eo reprehendunt ostendit; quae ipse intellegat, quae civitas quaeratur proponit; monet ut in reliquum tempus omnes suspiciones vitet; praeterita se Diviciaco fratri condonare dicit. Dumnorigi custodias ponit, ut quae agat, quibuscum loquatur, scire possit.

21. (1) Eodem die ab exploratoribus certior factus hostes sub monte consedissee milia passuum ab ipsis castris octo, qualis esset natura montis et qualis in circuitu ascensus qui cognoscerent misit, renuntiatum est facilem esse. (2) de tertia vigilia T. Labienum legatum pro praetore cum duobus legionibus et iis ducebus, qui iter cognoverant summum iugum montis ascendere iubet; quid sui consilii sit ostendit. (3) ipse de quarta vigilia eodem itinere, quo hostes terant, ad eos contendit equitatumque omnem ante se mittit. (4) P. Considius, qui rei militaris peritissimus habebatur et in exercitu L. Sullae et postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus praemittitur.

22. (1) Prima luce, cum summus mons a Lucio Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longius mille et quingentis passibus abesse neque, ut postea ex captivis comperit, aut ipsis adventus aut Labieni cognitum esset, (2) Considius equo eum accurrat, dicit montem quem a Labieno occupari voluerat, ab hostibus teneri : id se a Gallicis armis atque insigni-

dans l'assemblée des Gaulois; il lui apprend ce dont chacun l'a informé en particulier; (5) il l'engage et l'exhorte à ne point s'offenser si lui-même, après l'avoir entendu, décide de son sort, ou s'il ordonne à ses concitoyens d'instruire son procès.

20. (1) Diviciaco, tout en larmes, embrasse César et le supplie de ne prendre contre son frère aucune résolution sévère; (2) il convient de la vérité de ces accusations, et personne n'en est plus affligé que lui; il avait lui-même, par son crédit parmi ses concitoyens et dans le reste de la Gaule, contribué à l'élevation d'un frère qui n'en avait aucun à cause de sa jeunesse; (3) et celui-ci s'était depuis servi de son influence et de sa supériorité, non seulement pour affaiblir son pouvoir, mais encore pour essayer de le perdre. Cependant l'amour fraternel et l'opinion publique le retiennent. (4) Si César faisait tomber sur son frère quelque châtiement rigoureux, tout le monde, connaissant l'amitié qu'il les unit, l'en regarderait comme l'auteur, et cette persuasion éloignerait de lui les coeurs de tous les Gaulois. (5) Ses paroles étaient entrecoupées de sanglots; César lui prend la main, le rassure, le prie de mettre fin à ses demandes, et lui dit qu'il fait assez de cas de lui pour sacrifier à ses désirs et à ses prières les injures de la république et son propre ressentiment. (6) Il fait venir Dumnorix en présence de son frère, lui expose les griefs qu'il a contre lui, lui déclare ses soupçons personnels et les plaintes de ses concitoyens; il l'engage à éviter de se rendre suspect à l'avenir et lui dit qu'il veut bien oublier le passé en considération de son frère Diviciaco. Il le fait surveiller par des gardes, pour être instruit de ses actions et de ses discours.

21. (1) Le même jour, César apprend par ses éclaireurs que l'ennemi avait posé son camp au pied d'une montagne, à huit mille pas du sien, envoya reconnaître la nature de cette montagne et les circuits par lesquels on pouvait la gravir. On lui rapporta que l'accès en était facile. (2) A la troisième veille, il ordonne à T. Labiénus, son lieutenant, de partir avec deux légions et les mêmes guides qui avaient reconnu la route, et d'occuper la hauteur, et il lui fait part de son dessein. (3) Pour lui, à la quatrième veille, il marche aux ennemis par le même chemin qu'ils avaient pris, et envole toute la cavalerie en avant. (4) P. Considius, qui passait pour très expérimenté dans l'art militaire, et avait servi dans l'armée de L. Sylla, et ensuite dans celle de M. Crassus, est détaché à la tête des éclaireurs.

22. (1) Au point du jour, T. Labiénus occupait le sommet de la montagne, et César n'était qu'à quinze cents pas du camp des ennemis, sans qu'ils eussent, ainsi qu'on le sut depuis par des prisonniers, connaissance de son arrivée ni de celle de Labiénus; (2) lorsque Considius accourt à toute bride;

<p>enim cor eorum obcaecatum. 53 Et cum transfretasset, venerunt in terram Genesareth, et applicuerunt. 54 Cumque egressi essent de navi, continuo cognoverunt eum: 55 et percurantes universam regionem illam, cooperant in grabatis eos, qui se male habebant, circumfere, ubi audiebant eum esse. 56 Et quocumque introibat, in vicis, vel in villis, in plateis ponebant infirmos, et deprecabantur eum, ut vel fibrariam vestimenti eius tangere, et quocumque tangebant eum, salvi fiebant.</p> <p>7 Et conveniunt ad eum Pharisaei, et quidam de Scribis, venientes ab Ierosolymis. 2 Et cum vidisset quosdam ex discipulis eius communibus panibus, idest non lotis, manducasse panes, vituperaverunt. 3 Pharisaei enim, et omnes Iudaei, nisi crebro laverint manus, non manducant, tenentes traditionem seniorum: 4 et afori nisi baptizentur, non comedunt: et alia multa sunt, quae tradita sunt illis servare, baptismata calicem, et urceorum, et aeramentorum, et lectionum. 5 et interrogabant eum Pharisaei, et Scribae: Quare discipuli tui non ambulat iuxta traditionem seniorum, sed communibus panibus manducant panem? 6 At ille respondens, dixit eis: Bene prophetauit Isaias de vobis hypocritis, sicut scriptum est: Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me. 7 In vanum autem me colunt, docentes doctrinas, et praeccepta hominum. 8 Relinquentes enim mandatum Dei, tenentis traditionem hominum, baptismata urceorum, et calicum: et alia similia his factis multa. 9 Et dicebat illis: Bene irritum facitis praecceptum Dei, ut traditionem vestram servetis. 10 Moyses enim dixit: Honora patrem tuum, et matrem tuam. Et: Qui maledixerit patri, vel matri, morte moriatur. 11 Vos autem dicitis: Si dixerit homo patri, aut matri, Corban, (quod est domus) quocumque ex me, tibi profuerit. 12 et ultra non dimittis eum quidquam facere patri suo, aut matri. 13 respicietis verbum Dei per traditionem vestram, quam tradidistis: et similia huiusmodi multa facitis. 14 Et advocans iterum turbam, dicebat illis: Audite me omnes, et intelligite. 15 Nihil est extra hominem introiens in eum, quod possit eum coquinare, sed quae de homine procedit illa sunt, quae communicant hominem. 16 Si quis habet aures audire, audiat. 17 Et cum introisset in domum a turba, interrogabant eum discipuli eius parabolam. 18 Et ait illis: Sic et vos imprudentes estis? Non intelligitis quia omne extrinsecus introiens in hominem, non potest eum communicare: 19 quia non intrat in cor eius, sed in ventrum vadit, et in secessum exit, purgans omnes excaec? 20 Dicebat autem, quoniam quae</p>	<p>των ή καρδιά πεποιρωμένη. 53 Και διαπεριεβήτε επί την γήν ήβρον εις Γεννησαρη και προσομισηθητε. 54 και εξελθόντων αυτων εις τον πλοτον αυτους επροσηλυτους αυτων 55 περιεβρον ολην την χωρον ειαστην και ηρξαντο επί τους κρηβατους τους κακος εχοντας περιεβρον οπου ζωναν οι εστιν. 56 και οπου εν εισπορευτο εις χωρας ης εις πολεις η εις αγορας εν ταϊς αγοραις επιβρον τους ασθενουτας, και παρεκλυον αυτων ινα αν τον κρηβατου του ιματιου αυτου αφηρουνται και οουι εν ηβρον αυτου ισοφωτον.</p> <p>7 Και συνεντησαν προς αυτον οι Φαρισαιοι και τινες των γραμματικων ελθοντες απο Ιερουσαλημ 2 και ιδοντες τινας των μαθητων αυτου οτι κοιναις χειρσι τουτ' εστιν ανητοι, εβουθηον τους φητον 3 οτι γαρ κοιναις και πιυτες οι Ιουδαιοι εν μη πλυηι γινονται ταις χειρσι ουσι εβουθηον, κρατησαντες την παραβουδον των περιεβροντων. 4 και ελτ' αγορας εν μη βραβουδου ονσι εβουθηον, και αλλα πολλοι ονσι παρεβρον κρατην, βραβουδοις ποτηριον και εστουι και γαλιαιον και κλωνιου? 5 και επερωτηον αυτον οι Φαρισαιοι και οι γραμματις, και τι ου περιεταουον οι μαθηται ουν κατα την παραβουδον των πεβουβρων, αλλα κοιναις χειρσι εβουθηον τον φητον: 6 ο δε ειπεν αυτοις, Καλος εβουβρητον Ησαϊας περι υμων υποκρυβον, ος φησιν οτι επι Ουτος ο λαος τους κρηβατου με τιαις, η δε καρδια αυτων πορου διστην ελτ' ημοι: η ματην δε σβησαν με, διδασκουτας διδασκαλια ενδωματα ανθρωπων. 8 αφαντες την εντολην του θεου κρατητε την παραβουδον των ανθρωπων. 9 Και ελεγον αυτοις, Καλος αθετειτε την εντολην του θεου, ινα την παραβουδον υμων στήρητε. 10 Μωσην γαρ ειπεν, Τιμα τον πατερα σου και την μητερα σου, και, Ο καρπολογον πατερα η μητερα θεουτα τελευτατω. 11 υμεις δε λεγετε, Εαν ελθ ανθρωπος το πατερ η μητηρ, Κορβαν, ο εστιν, Λαρον, ο εστιν εμοι οφθαλμη. 12 ουτως αμειν αυτον οδδεν ποιηρα το πατερ η τη μητηρ. 13 ανωρητον τον λογον του θεου τη παραβουδα υμων η παρεβουδα: και παρομοια τοιαυτα πολλα ποιητε. 14 Και προσκαλομαι πλαν τον οχλον ελεγον αυτοις, Ακουσαται μου πιυτες και σιντες. 15 οδδεν εστιν εβουδον του ανθρωπου εισπορευομενον εις αυτον ο θνητα κοινουσα αυτον αλλα τα εκ του ανθρωπου εισπορευομενα εστιν τα κοινουτα τον ανθρωπον. 16 17 Και οτε εισηλθεν εις οικον απο του οχλου, εβουθηον αυτον οι μαθηται αυτου την παραβολην. 18 και λεγα αυτοις, Ουτος και υμεις ανουτοι εστι: οι νοιτε οτι πιν τον εξωθεν εισπορευομενον εις τον ανθρωπον οθι θνητα αυτου κοινουσα, 19 οτι ουσι εισπορευομενα εντωι εις την καρδιαν αλλ εις την κοιλιαν, και εις τον αφερβουδα εισπορευοται: καθαριουσι παντα τα βρωματα. 20 ελεγον δε οτι το εκ του ανθρωπου εισπορευομε-</p>
<p>11</p>	<p>11</p>
<p>von εκεινω κοινου τον ανθρωπον: 21 εουσθεν γαρ εις της καρδιας των ανθρωπων οι διαλογισμοι οι κακοι εισπορευονται, πορνεια, κλοπαι, φονοι, 22 μοιχεια, πλεονεξια, πονηρεια, δολοι, αοιλευα, οφθαλμοις πονηροις, βλασηρμια, υπερηφανα, αφουρηνη 23 παντα ταυτα τα πονηρα εουσθεν εισπορευεται και κοινου τον ανθρωπον. 24 εουσθεν δε ανουτασ επιβρον εις τα ορα Τυρου, και εουσθεν εις οικουσ ανδων ηβρον γυναικα, και ουκ ηβουνηθι λαθιν? 25 αλλ: εθνησ οκουσασ γυναι παρ αυτου, ης εβρον το θυγατρου αυτης πνευμα ακαθαρτου, εβουθα προσηλυτου προς τους ποδας αυτου? 26 η δε γυνη ην Έλλησι, Συροφουνηουσα του γυναι και ηβουτα αυτον ινα το θαμιονον εβρωλα ης της θυγατρσ αυτης. 27 και ελεγον αυτη, Λαρεσ προσηλυτησθησιν τα τενα, οδ γαρ εστιν κακοι λαβειν τον φητον των τενων και τους νεανισμοις βρωται. 28 η δε απεκριθη και λεγει αυτω, Κιριε, και τα νεανια οκουστω της τραχηλσ εβουθηον απο των ψυχων των παιδιων. 29 και ειπεν αυτη, Δια τουτων τον λογον εβουγε, εβρωληθη εν της θυγατρσ σου το θαμιονον. 30 και απεβουθα εις τον οικον αυτης εβρον το παιδιον βρωλησαν επι την κλινην και το θαμιονον εβρωλησθη. 31 Και πλαν εβρωλον εν τον οριον Τυρου ηβρον δια δαδων εις την θαλασσην της Γαλιλαιασ ανα μιον τον οριον Δεκαπολεωσ, 32 και φεβρον αυτω κορον και μορδαλον, και παρκαλοισαν αυτον ινα επιθη αυτω την χειρα. 33 και αποκαθαρμενος αυτον απο του οχλου και ιδων ηβρον τους βαστυλινους αυτου εις τα οπα αυτου και πιυτες ηβρωτη της γλωσσησ αυτου. 34 και ανωβρωτες εις τον οριονον επενευσεν, και λεγει αυτω, Εβρωθε, ο εστιν, Ανοισθηθι. 35 και [εβρωθη] ηβουνησαν αυτου οι ασοι, και εβρωθη ο θεωσ της γλωσσησ αυτου, και εβουλα εβρωθη. 36 και βαστυλατου αυτουσ ιμηνει λεγουσιν ουον δε αυτουσ διεστυλλετο, αυτουσ μαλλον περιουοετον εβρωθηον. 37 και υπερπερισσοις εβρωλησαντο λεγωντες, Καλοσ αυτουσ πεποιρεν και τους κορονσ ποιοι δισουαν και τρουει αλλουσ λαειν.</p> <p>8 Εν εκειναις ταϊς ημεραισ πλαν πολλου οχλου θητος και μη εβουτων ι φητονσ, προσκαλοσαμενος τους μαθηταις λεγει αυτοις, 2 Πληρωθησιν επι τον οχλον οτι ηδη ημεραι τρεισ προσηρονησιν μοι και ουκ εβουθησιν φητονσ 3 και εν απολουσ αυτουσ νηρταις εις οικον αυτου, εβρωθησικα εν τη οδω: και τους αυτουσ απο μορσωθεν ηβρον. 4 και απεκριθησαν αυτω οι μαθηται αυτου οτι Ηβουθεν τοιουτου ανηρτικα τησ οδε χωρατουσ αντων ελτ' ηρμιασ: 5 και ηβουτα αυτουσ, Ηποουσ εβρεσ φητονσ: οι δε ειπαν, Έπτα. 6 και παρηγγελατω τον οχλο μορσωθεν επι της γησ: και λαβον τους επτα φητονσ ενταρακτηστας εβουσαν και εβουδου τους μαθηταις αυτου ινα παρκαθησων και παρβηθων τη οχλω. 7 και εβου-</p>	<p>de homine exeunt, illa communicant hominem. 21 Abintus enim de corde hominum male cogitationes procedunt, adulteria, fornicationes, homicidia, 22 furta, avaritiae, nequitiae, dolus, impudicitiae, oculus malus, blasphemia, superbia, stultitia. 23 Omnia haec mala abintus procedunt, et communicant hominem. 24 Et inde surgens abijt in fines Tyri, et Sidonis: et ingressus domum, neminem voluit scire, et non postulavit. 25 Mulier enim statim ut audivit de eo, cuius filia habebat spiritum immundum, intravit, et prociidit ad pedes eius. 26 Erat enim mulier Syrophenica generis. Et rogabat eum ut daemionium eiecet de filia eius. 27 Qui dixit illi: Sine prius saturari filios: non est enim domum sumere panem filiorum, et mittere canibus. 28 At illa respondit, et dixit illi: Uisque Domine, nam et canelli comedunt panem mensa de micis proferunt. 29 Et ait illi: Propter hum sermo-nem vade, exijt daemionium a filia tua. 30 Et cum abisset domum suam, invenit puellam iacentem supra lectum, et daemionium exiisse. 31 Et iterum exiens de finibus Tyri, venit per Sidonem ad Marc Galilaeeae inter medius fines Decapoles. 32 Et adducit et surdum, et mutum, et deprecatur eum, ut imponat illi manum. 33 Et apprehendens eum de turba sermo-nis, misit digitos suos in auricular eius: et expulsi, tetigit linguam eius. 34 et suscipiens in caelum, genuit, et ait illi: Ephraïm, dicit et adaperire. 35 Et statim aperuit sunt aures eius, et solum est vinculum lingue eius, et loquebatur recte. 36 Et praecipit illis ne cui dicerent. Quanto autem eis praeciperat, tanto magis plus praedicabant. 37 et eo amplius admirabantur, dicentes: Bene omnia fecit et surdos fecit audire, et mutos loqui.</p> <p>8 In diebus illis iterum cum turba multa esset, nec haberet quod manducaret: convocatis discipulis, ait illis: 2 Miseroser super turbam: quia ecce iam triduo sustinent me, nec habent quod manducent: 3 et si dimisero eos ietuos in domum suam, deficient in via: quidam enim ex eis de dimerso veniunt. 4 Et respondens ei discipulus qui unde illos quia poterat sumere panibus in solitudine? 5 Et interrogatus ait: Quot panes habebis? Qui dixit: Septem. 6 Et praecipit turbae discumbere super terram. Et accipiens septem panes, gratias agens fregit, et dabat discipulis suis ut apponerent, et apposerunt turbam. 7 Et habebant pisciculos quatuor: et ipso benedixit,</p>
<p>12</p>	<p>12</p>

γει αὐτῷ, Ἄκολουθεί με, καὶ ἀναστὰς ἠκολούθησεν αὐτῷ.¹⁵ Καὶ γίνεται κατακεῖσθαι αὐτὸν ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ, καὶ πολλοὶ τελῶνα καὶ ἁμαρτωλοὶ συνανέκειντο τῷ Ἰησοῦ καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἵσαν γὰρ πολλοί. καὶ ἠκολούθουν αὐτῷ.¹⁶ καὶ ὀνομαστῆς τῶν Φαρισαίων, καὶ ἰδόντες ὅτι ἐσθίει μετὰ τῶν ἁμαρτωλῶν καὶ τελῶν ἔλεγον τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Ὅτι μετὰ τῶν τελῶν καὶ ἁμαρτωλῶν ἐσθίει.¹⁷ καὶ ἀκούσας ὁ Ἰησοῦς λέγει αὐτοῖς [δοῦ] Οὐ χρεῖαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες· οὐκ ἦλθον καλέσαι δικαίους ἀλλὰ ἁμαρτωλοὺς.¹⁸ Καὶ ἦσαν οἱ μαθηταὶ Ἰωάννου καὶ οἱ Φαρισαῖοι νηστεύοντες, καὶ ἔρχονται καὶ λέγουσιν αὐτῷ, Διὰ τί οἱ μαθηταὶ Ἰωάννου καὶ οἱ μαθηταὶ τῶν Φαρισαίων νηστεύουσιν, οἱ δὲ σοὶ μαθητὰ οὐ νηστεύουσιν;¹⁹ καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Μὴ δύνανται οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος ἐν ᾧ ὁ νυμφίος μετ' αὐτῶν ἐσθίει νηστεύειν; ὅσον χρόνον ἔχουσιν τὸν νυμφίον μετ' αὐτῶν οὐ δύνανται νηστεύειν.²⁰ ἐλεύσονται δὲ ἡμέρα ὅταν ἀπαρθῇ ἀπ' αὐτῶν ὁ νυμφίος, καὶ τότε νηστεύουσιν ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ.²¹ οὐδεὶς ἐπιβλήμα ἄσικου ἀγάφου ἐπιράπτει ἐπὶ ἱματίον παλαιῶν· εἰ δὲ μή, φεῖται τὸ πλήρωμα ἀπ' αὐτοῦ τοῦ καινῶν τοῦ παλαιοῦ, καὶ χεῖρον σχίσμα γίνεται.²² καὶ οὐδεὶς βάλλει οἶνον νέον εἰς ἀσίκου παλαιῶς – εἰ δὲ μή, ὄψεται ὁ οἶνος τοὺς ἀσίκους, καὶ ὁ οἶνος ἀπόλλυται καὶ οἱ ἀσικοὶ – ἀλλὰ οἶνον νέον εἰς ἀσίκους καινοῦς.²³ Καὶ ἐγένετο αὐτῶν ἐν τοῖς σάββασις παραποροῦσθαι διὰ τῶν σπορίων, καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ᾗσαντο ὁδὸν ποιεῖν τιλῶντες τοὺς στάχτας.²⁴ καὶ οἱ Φαρισαῖοι ἔλεγον αὐτῷ, Ἴδι τὴν ποιουσιν τοὺς σάββασις οὐκ ἔξεστιν;²⁵ καὶ λέγει αὐτοῖς, Οὐδέποτε ἀνέγνωτε τί ἐποίησεν Δαυὶδ, ὅτε χρεῖαν ἔσχεν καὶ ἐπεινάσεν αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ;²⁶ πῶς εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ θεοῦ ἐπὶ Ἀβιαθάρ ἀρχιερέως καὶ τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως ἔφαγεν, οὓς οὐκ ἔξεστιν φαγεῖν εἰ μὴ τοὺς ἱερεῖς, καὶ ἔδωκεν καὶ τοῖς σὺν αὐτῷ οἰκτοῦν;²⁷ καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Τὸ σάββατον διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐγένετο καὶ οὐχ ὁ ἄνθρωπος διὰ τὸ σάββατον.²⁸ ὥστε κύριός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ σαββάτου.

3 Καὶ εἰσῆλθεν πάλιν εἰς τὴν συναγωγὴν, καὶ ἦν ἐκεῖ ἄνθρωπος ἐξηραμμένην ἔχων τὴν χεῖρα· καὶ παρετήρουν αὐτὸν εἰ τοὺς σάββασις θεραπεύσει αὐτόν, ἵνα κατηγορήσουσιν αὐτοῦ.¹ καὶ λέγει τῷ ἀνθρώπῳ τῷ τὴν ξηρὰν χεῖρα ἔχοντι, Ἔγειρε εἰς τὸ μέσον.² καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἐξέστην τοὺς σάββασις ἀγαθὸν ποιῆσαι ἢ κακοποιῆσαι, ψυχὴν ὁσῶσα ἢ ἀποκτείνειν; οἱ δὲ ἐσιώπων.³ καὶ περιβλεψάμενος αὐτοῦς μετ' ὀργῆς, συλλυποῖμενος ἐπὶ τῇ ποσώσει τῆς καρδίας αὐτῶν, λέγει τῷ ἀνθρώπῳ, Ἐκτείνω τὴν χεῖρα, καὶ ἔξετεινεν, καὶ ἀπεκατεστάθη ἡ χεῖρ αὐτοῦ.⁴ καὶ ἐξελεθόντες οἱ Φαρισαῖοι εὐθύς μετὰ τῶν Ἡεροδιανῶν συμβούλιον ἐδίδουν κατ' αὐτοῦ ὅπως αὐτὸν ἀπολέωσιν.⁵ Καὶ ὁ Ἰησοῦς μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ἀνεχώρησεν πρὸς τὴν θάλασσαν· καὶ πολλὸν πλῆθος ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας ἠκολούθησεν καὶ ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας καὶ ἀπὸ Ἱεροσολύμων καὶ ἀπὸ τῆς Ἰδουμαίας καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου καὶ περὶ Τύρον καὶ Σιδῶνα, πλῆθος πολλὸν, ἀκούοντες ὅσα ἐποίει ἦλθον πρὸς αὐτόν.⁶ καὶ εἶπεν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἵνα πλοιάριον προσκατερῆ αὐτῷ διὰ τὸν ὄχλον

ait illi: Sequere me. Et surgens secutus est eum.¹⁵ Et factum est, cum acumberet in domo illius, multi publicani, et peccatores simul discumbebant cum Iesu, et discipulis eius: erant enim multi, qui et sequebantur eum.¹⁶ Et Scribae, et Pharisei videntes quia manducaret cum publicanis, et peccatoribus, dicebant discipulis eius: Quare cum publicanis, et peccatoribus manducat et bibit Magister vester? ¹⁷Hoc audito Iesus ait illis: Non necesse habent sani medico, sed qui male habent: non enim veni vocare iustos, sed peccatores. ¹⁸Et erant discipuli Ioannis, et Pharisei ieiunantes: et veniunt, et dicunt illi: Quare discipuli Ioannis, et Phariseorum ieiunant, tui autem discipuli non ieiunant? ¹⁹Et ait illis Iesus: Numquid possunt filii nuptiarum, quamdiu sponsus cum illis est, ieiunare? Quanto tempore habent secum sponsum, non possunt ieiunare. ²⁰Veniet autem dies cum auferetur ab eis sponsus: et tunc ieiunabunt in illis diebus. ²¹Nemo assumentum panni rudis assuit vestimento veteri: alioquin auferet supplementum novum a veteri, et maior scissura fit. ²²Et nemo mittit vinum novum in utres veteres: alioquin dirumpet vinum utres, et vinum effundetur, et utres peribunt: sed vinum novum in utres novos mitti debet. ²³Et factum est iterum Dominus sabbatis ambularet per sata, et discipuli eius cooperunt progredi, et vellere spicas. ²⁴Pharisei autem dicebant ei: Ecce, quid faciunt sabbatis quod non licet? ²⁵Et ait illis: Numquam legis quid fecerit David, quando necessitatem habuit, et esurit ipse, et qui cum eo erant? ²⁶Quomodo introivit in domum Dei sub Abiathar principe sacerdotum, et panes propositionis manducavit, quos non licebat manducare, nisi sacerdotibus, et dedit eis, qui cum eo erant? ²⁷Et dicebat eis: Sabbatum propter hominem factum est, et non homo propter sabbatum. ²⁸Itaque Dominus est filius hominis, etiam sabbati.

3 Et introivit iterum in synagogam: et erat ibi homo habens manum aridam. Et observabant eum, si sabbatis curaret, ut accusarent illum. Et ait homini habenti manum aridam: Surge in medium. Et dicit eis: Licet sabbatis benefacere, an male? animam salvam facere, an perdere? At illi tacebant. Et circumspicens eos cum ira, contristatus super caecitatem cordis eorum, dicit homini: Extende manum tuam. Et extendit, et restituta est manus illi. Exeuntes autem Pharisei, statim cum Herodianis consilium faciebant adversus eum quomodo eum perderent. Iesus autem cum discipulis suis secessit ad mare: et multa turba a Galilaea, et Iudaea secuta est eum, et ab Ierosolymis, et ab Idumaea, et trans Iordanem: et qui circa Tyrum, et Sidonem, multitudo magna, audientes, quae faciebat, venerunt ad eum. Et dicit discipulis suis ut navicula sibi deservi-

γει αὐτῷ, Ἄκολουθεί με, καὶ ἀναστὰς ἠκολούθησεν αὐτῷ.¹⁵ Καὶ γίνεται κατακεισθαι αὐτὸν ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ, καὶ πολλοὶ τελωνᾶ καὶ ἁμαρτωλοὶ συνανέκειντο τῷ Ἰησοῦ καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἵσαν γὰρ πολλοί, καὶ ἠκολούθουν αὐτῷ.¹⁶ Καὶ οἱ γραμματεῖς τῶν Φαρισαίων, καὶ ἰδόντες ὅτι ἐσθίει μετὰ τῶν ἁμαρτωλῶν καὶ τελωνῶν ἔλεγον τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Ὅτι μετὰ τῶν τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν ἐσθίει.¹⁷ Καὶ ἀκούσας ὁ Ἰησοῦς λέγει αὐτοῖς [ὅτι] Οὐ χρεῖαν ἔχουσιν οἱ ἰσχυρότεροι ἰατροῦ ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες· οὐκ ἦλθον καλέσαι δικαίους ἀλλὰ ἁμαρτωλοὺς.¹⁸ Καὶ ἵσαν οἱ μαθηταὶ Ἰωάννου καὶ οἱ Φαρισαῖοι νηστεύοντες, καὶ ἔρχονται καὶ λέγουσιν αὐτῷ, Διὰ τί οἱ μαθηταὶ Ἰωάννου καὶ οἱ μαθηταὶ τῶν Φαρισαίων νηστεύουσιν, οἱ δὲ σοὶ μαθηταὶ οὐ νηστεύουσιν;¹⁹ Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Μὴ δύνανται οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφιοῦ ἐν ᾧ ὁ νυμφίος μετ' αὐτῶν ἐσθίει νηστεύει; ὅσον χρόνον ἔχουσιν τὸν νυμφίον μετ' αὐτῶν οὐ δύνανται νηστεύειν.²⁰ Ἐλεύσονται δὲ ἡμέραι ὅταν ἀπαρθῇ ἀπ' αὐτῶν ὁ νυμφίος, καὶ τότε νηστεύουσιν ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ.²¹ οὐδεὶς ἐπιβλημα ὀσίου ἀγάφου ἐπιράττει ἐπὶ μιάτιον παλαιῶν· εἰ δὲ μὴ, αἶψα τὸ πλήρωμα ἀπ' αὐτοῦ τὸ καινὸν τοῦ παλαιοῦ, καὶ χεῖρον σχίσμα γίνεται.²² καὶ οὐδεὶς βάλλει οἶνον νέον εἰς ἀσκούς παλαιούς· εἰ δὲ μὴ, ὄξει ὁ οἶνος τοὺς ἀσκούς, καὶ ὁ οἶνος ἀπόλλυται καὶ οἱ ἀσκοὶ – ἀλλὰ οἶνον νέον εἰς ἀσκούς καινοὺς.²³ Καὶ ἐγένετο αὐτῶν ἐν τοῖς σάββασις παραπορευέσθαι διὰ τῶν σπορίων, καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἤρξαντο ὁδὸν ποιεῖν τίλλοντες τοὺς στάχνας.²⁴ καὶ οἱ Φαρισαῖοι ἔλεγον αὐτῷ, Ἴδι τὸ ποιῶσιν τοῖς σάββασις οὐκ ἔξεστιν;²⁵ καὶ λέγει αὐτοῖς, Οὐδέποτε ἀνέγνωτε τί ἐποίησεν Δαβὶδ, ὅτε χρεῖαν ἔσχεν καὶ ἐπεινάσεν αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ;²⁶ πῶς εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ θεοῦ ἐπὶ Ἀβιαθάρ ἀρχιερέως καὶ τοῖς ἄρτους τῆς προθέσεως ἔφαγεν, οὓς οὐκ ἔξεστιν φαγεῖν εἰ μὴ τοὺς ἱερεῖς, καὶ ἔδωκεν καὶ τοῖς σὺν αὐτῷ οἰσιν;²⁷ καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Τὸ σάββατον διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐγένετο καὶ οὐχ ὁ ἄνθρωπος διὰ τὸ σάββατον.²⁸ ὥστε κύριός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ σαββάτου.

3 Καὶ εἰσῆλθεν πάλιν εἰς τὴν συναγωγὴν, καὶ ἦν ἐκεῖ ἄνθρωπος ἐξηραμμένην ἔχων τὴν χεῖρα· καὶ παρετήρουν αὐτὸν εἰ τοῖς σάββασις θεραπεύσει αὐτόν, ἵνα κατηγορήσωσιν αὐτοῦ.¹ καὶ λέγει τῷ ἀνθρώπῳ τῷ τὴν ξηρὰν χεῖρα ἔχοντι, Ἐγχεῖς εἰς τὸ μέσον.² καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἐξεστὶν τοῖς σάββασις ἀγαθὸν ποιῆσαι ἢ κακοποιῆσαι, ψυχὴν ὁσῶσα ἢ ἀποκτείνειν; οἱ δὲ ἐσιώπων.³ καὶ περιβλεψάμενος αὐτοὺς μετ' ὀργῆς, συλλυποῖμενος ἐπὶ τῇ πορώσει τῆς καρδίας αὐτῶν, λέγει τῷ ἀνθρώπῳ, Ἐκτείνον τὴν χεῖρα, καὶ ἔξετεινεν, καὶ ἀπεκατεστάθη ἡ χεῖρ αὐτοῦ.⁴ καὶ ἐξελεῖδόντες οἱ Φαρισαῖοι εὐθύς μετὰ τῶν Ἡρῳδιανῶν συμβούλων ἐδίδουν κατ' αὐτὸ ὅπως αὐτὸν ἀπολέωσιν.⁵ Καὶ ὁ Ἰησοῦς μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ἀνεχώρησεν πρὸς τὴν θάλασσαν· καὶ πολλὸν πλῆθος ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας ἠκολούθησεν καὶ ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας καὶ ἀπὸ Ἱεροσολύμων καὶ ἀπὸ τῆς Ἰδουμαίας καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου καὶ περὶ Τύρον καὶ Σιδῶνα, πλῆθος πολλὸν, ἀκούοντες ὅσα ἐποίει ἦλθον πρὸς αὐτόν.⁶ καὶ εἶπεν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἵνα πλοιάριον προσκατερῆ αὐτῷ διὰ τὸν ὄχλον

ait illi: Sequere me. Et surgens secutus est eum.¹⁵ Et factum est, cum acumberet in domo illius, multi publicani, et peccatores simul discumbebant cum Iesu, et discipulis eius: erant enim multi, qui et sequebantur eum.¹⁶ Et Scribae, et Pharisei videntes quia manducaret cum publicanis, et peccatoribus, dicebant discipulis eius: Quare cum publicanis, et peccatoribus manducat et bibit Magister vester? ¹⁷Hoc audito Iesus ait illis: Non necesse habent sani medico, sed qui male habent: non enim veni vocare iustos, sed peccatores.¹⁸ Et erant discipuli Ioannis, et Pharisaei ieiunantes: et veniunt, et dicunt illi: Quare discipuli Ioannis, et Pharisaeorum ieiunant, tui autem discipuli non ieiunant? ¹⁹Et ait illis Iesus: Numquid possunt filii nuptiarum, quamdiu sponsus cum illis est, ieiunare? Quanto tempore habent secum sponsum, non possunt ieiunare.²⁰ Venient autem dies cum auferetur ab eis sponsus: et tunc ieiunabunt in illis diebus.²¹ Nemo assummentum panni rudis assuit vestimento veteri: alioquin auferet supplementum novum a veteri, et maior scissura fit.²² Et nemo mittit vinum novum in utres veteres: alioquin dirumpet vinum utres, et vinum effundetur, et utres peribunt: sed vinum novum in utres novos mitti debet.²³ Et factum est iterum Dominus sabbatis ambularet per sata, et discipuli eius coopererunt progredi, et vellere spicas.²⁴ Pharisaei autem dicebant ei: Ecce, quid faciunt sabbatis quod non licet? ²⁵Et ait illis: Numquam legis quid fecerit David, quando necessitatem habuit, et esurit ipse, et qui cum eo erant? ²⁶quomodo introivit in domum Dei sub Abiathar principe sacerdotum, et panes propositionis manducavit, quos non licebat manducare, nisi sacerdotibus, et dedit eis, qui cum eo erant? ²⁷Et dicebat eis: Sabbatum propter hominem factum est, et non homo propter sabbatum.²⁸ Itaque Dominus est filius hominis, etiam sabbati.

3 Et introivit iterum in synagogam: et erat ibi homo habens manum aridam.² Et observabant eum, si sabbatis curaret, ut accusarent illum.³ Et ait homini habenti manum aridam: Surge in medium.⁴ Et dicit eis: Licet sabbatis benefacere, an male? animam salvam facere, an perdere? At illi tacebant.⁵ Et circumspicens eos cum ira, contristatus super caecitate cordis eorum, dicit homini: Extende manum tuam. Et extendit, et restituta est manus illi.⁶ Exeuntes autem Pharisaei, statim cum Herodianis consilium faciebant adversus eum quomodo eum perderent.⁷ Iesus autem cum discipulis suis secessit ad mare: et multa turba a Galilaea, et Iudaea secuta est eum, et ab Ierosolymis, et ab Idumaea, et trans Iordanem: et qui circa Tyrum, et Sidonem, multitudo magna, audientes, quae faciebat, venerunt ad eum.⁸ Et dicit discipulis suis ut navicula sibi deservi-

κῶς ἔχοντες· οὐκ ἤλθον καλέσαι δικαίους ἀλλὰ ἁμαρτωλοῦς. ¹⁸Καὶ ἦσαν οἱ μαθηταὶ Ἰωάννου καὶ οἱ Φαρισαῖοι νηστεύοντες, καὶ ἔρχοντο καὶ λέγουσιν αὐτῷ, Διὰ τί οἱ μαθηταὶ Ἰωάννου καὶ οἱ μαθηταὶ τῶν Φαρισαίων νηστεύουσιν, οἱ δὲ σοὶ μαθηταὶ οὐ νηστεύουσιν; ¹⁹καὶ ἔλεγε αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Μὴ δύνανται οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος ἐν ᾧ ὁ νυμφίος μετ' αὐτῶν ἐστὶν νηστεύειν, ὅσον χρόνον ἔχουσιν τὸν νυμφίον μετ' αὐτῶν οὐ δύνανται νηστεύειν. ²⁰Ἐλευσονται δὲ ἡμέραι ὅταν ἀπαρθῇ ἀπ' αὐτῶν ὁ νυμφίος, καὶ τότε νηστεύουσιν ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ. ²¹οὐδεὶς ἐπιβίβημα ὄσους ἀγράφου ἐπιράπτει ἐπὶ ἡμῶν παλαιῶν· εἰ δὲ μὴ, αἶρει τὸ πλήρωμα ἀπ' αὐτοῦ τὸ καινὸν τοῦ παλαιοῦ, καὶ χεῖρον σχίσμα γίνεται. ²²καὶ οὐδεὶς βάλλει οἶνον νέον εἰς ἀσκοῦς παλαιούς· εἰ δὲ μὴ, ῥήξει ὁ οἶνος τοὺς ἀσκοὺς, καὶ ὁ οἶνος ἀπόλλυται καὶ οἱ ἀσκοὶ – ἀλλὰ οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς καινοῦς. ²³Καὶ ἐγένετο αὐτὸν ἐν τοῖς σαββάσιν παραπορεύεσθαι διὰ τῶν σποριῶν, καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἤρξαντο ὁδοῦ ποιεῖν τίλλοντες τοὺς στάχνας. ²⁴καὶ οἱ Φαρισαῖοι ἔλεγον αὐτῷ, Ἴδε τί ποιοῦσιν τοῖς σαββάσιν ὁ οὐκ ἔξεστιν; ²⁵καὶ λέγει αὐτοῖς, Οὐδέποτε ἀνέγνωτε τί ἐποίησεν Δαυὶδ, ὅτε χρεῖαν ἔσχεν καὶ ἐπειράνασεν αὐτοὺς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ; ²⁶πῶς εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ θεοῦ ἐπὶ Ἀβιαθάρ ἀρχιερέως καὶ τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως ἔφαγεν, οὓς οὐκ ἔξεστιν φαγεῖν εἰ μὴ τοὺς ἱερεῖς, καὶ ἔδωκεν καὶ τοῖς σὺν αὐτῷ οὖσιν; ²⁷καὶ ἔλεγε αὐτοῖς, Τὸ σάββατον διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐγένετο καὶ οὐχ ὁ ἄνθρωπος διὰ τὸ σάββατον. ²⁸Ὅστε κύριός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ σαββάτου.

3 ¹Καὶ εἰσῆλθεν πάλιν εἰς τὴν συναγωγὴν, καὶ ἦν ἐκεῖ ἄνθρωπος ἐξηραμμένην ἔχων τὴν χεῖρα· ²καὶ παρηγοροῦσιν αὐτὸν οἱ τοῖς σαββάσιν θεραπεύσει αὐτόν, ἵνα κατηγορήσωσιν αὐτοῦ. ³καὶ λέγει τῷ ἀνθρώπῳ τῷ τὴν ξηρὰν χεῖρα ἔχοντι, Ἐγείρε εἰς τὸ μέσον. ⁴καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἐξέστιν τοῖς σαββάσιν ἀγαθὸν ποιῆσαι ἢ κακοποιῆσαι, ψυχὴν σώσει ἢ ἀποκτείναι; οἱ δὲ ἐσιώπων. ⁵καὶ περιβλεψάμενος αὐτοὺς μετ' ὀργῆς, συλλυπούμενος ἐπὶ τῇ πορώσει τῆς καρδίας αὐτῶν, λέγει τῷ ἀνθρώπῳ, Ἐκτείνον τὴν χεῖρα, καὶ ἐξέτεινε, καὶ ἀπεκατεστάθη ἡ χεῖρ αὐτοῦ. ⁶καὶ ἐξεληθόντες οἱ Φαρισαῖοι εὐθὺς μετὰ τῶν Ἡρωδιανῶν συμφύλοιον ἐδίδουν κατ' αὐτοῦ ὅπως αὐτὸν ἀπολέσωσιν. ⁷Καὶ ὁ Ἰησοῦς μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ἀνεχώρησεν πρὸς τὴν θάλασσαν· καὶ πολλὸν πλῆθος ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας ἠκολούθησεν καὶ ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας· ⁸καὶ ἀπὸ Ἱεροσολύμων καὶ περὶ Τύρον καὶ Σιδῶνα, πλῆθος πολὺ, ἀκούοντες ὅσα ἐποίησεν ἡλθόν πρὸς αὐτόν. ⁹καὶ εἶπεν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἵνα πλοιάριον προσκαρτεῖ αὐτῷ διὰ τὸν ὄχλον ἵνα μὴ θλίβωσιν αὐτόν. ¹⁰πολλοὺς γὰρ ἐθεράπευσεν, ὅστε ἐπιπίπτεν αὐτῷ ἵνα αὐτοῦ ἀνιῶνται ὅσοι εἶχον μάστιγας. ¹¹καὶ τὰ πνεύματα τὰ ἀκάθαρτα, ὅταν αὐτὸν ἐθεώρουν, προσέπιπτον αὐτῷ καὶ ἐκράζον λέγοντες Δὺ εἰ ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ. ¹²καὶ πολλὰ ἐπέτιμα αὐτοῖς ἵνα μὴ αὐτὸν φανερὸν ποιήσωσιν. ¹³Καὶ ἀναβαίνει εἰς τὸ ὄρος καὶ προσκαίεται οὓς ἠθέληεν αὐτός, καὶ ἀπῆλθον πρὸς αὐτόν. ¹⁴καὶ ἐποίησεν δώδεκα, [οὓς καὶ ἀποστόλους ὠνόμασεν.] ἵνα ὦσιν μετ' αὐτοῦ καὶ ἵνα ἀποστέλλῃ αὐτοὺς κηρύσσειν. ¹⁵καὶ ἔχεν ἔξουσίαν ἐκβάλλειν τὰ δαίμονια. ¹⁶καὶ ἐποίησεν τοὺς δώδεκα, [καὶ ἐπέθηκεν ὄνομα τῷ Σίμωνι Πέτρον, ¹⁷καὶ Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ζεβεδαιοῦ καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν τοῦ Ἰακώβου, καὶ ἐπέθηκεν αὐτοῖς ὀνόματα Βοανηργές, ὁ ἐστὶν Υἱὸς Βροντῆς. ¹⁸καὶ Ἀνδρέαν καὶ Φίλιππον καὶ Βαρθολομαῖον καὶ Μαθθαῖον καὶ Θωμᾶν καὶ Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ἀλφαίου καὶ Θαδδαίου

iustos, sed peccatores. ¹⁸Et erant discipuli Ioannis, et Pharisaei ieiunantes; et veniunt, et dicunt illi: Quare discipuli Ioannis, et Pharisaeorum ieiunant, tui autem discipuli non ieiunant? ¹⁹Et ait illis Iesus: Numquid possunt filii nuptiarum, quamdiu sponsus cum illis est, ieiunare? Quanto tempore habent secum sponsum, non possunt ieiunare. ²⁰Veniet autem dies cum auferetur ab eis sponsus; et tunc ieiunabunt in illis diebus. ²¹Nemo assummentum panni rudis assuit vestimento veteri; alioquin auferet supplementum novum a veteri, et maior scissura fit. ²²Et nemo mittit vinum novum in utres veteres; alioquin dirumpet vinum utres, et vinum effundetur, et utres peribunt; sed vinum novum in utres novos mitti debet. ²³Et factum est iterum Dominus sabbatis ambularet per sata, et discipuli eius coeperunt progredi, et vellere spicas. ²⁴Pharisaei autem dicebant ei: Ecce, quid faciunt sabbatis quod non licet? ²⁵Et ait illis: Numquam legis quid fecerit David, quando necessitatem habuit, et esurit ipse, et dicit cum eo erant? ²⁶quomodo introivit in domum Dei sub Abiathar principe sacerdotum, et panes propositionis manducavit, quos non licebat manducare, nisi sacerdotibus, et dedit eis, qui cum eo erant? ²⁷Et dicebat eis: Sabbatum propter hominem factum est, et non homo propter sabbatum. ²⁸Itaque Dominus est filius hominis, etiam sabbati.

3 ¹Et introivit iterum in synagogam; et erat ibi homo habens manum aridam. ²Et observabant eum, si sabbatis curaret, ut accusarent illum. ³Et ait homini habenti manum aridam: Surge in medium. ⁴Et dicit eis: Licet sabbatis benefacere, an male? animam salvam facere, an perdere? ⁵At illi tacebant. ⁶Et circumspiciens eos cum ira, contristatus super caecitate cordis eorum, dicit homini: Extende manum tuam. Et extendit, et restituta est manus illi. ⁷Exeuntibus autem Pharisaeis, statim cum Herodianis consilium faciebant adversus eum quomodo eum perderent. ⁸Iesus autem cum discipulis suis secessit ad mare; et multa turba a Galilaea, et Iudaea secuta est eum. ⁹et ab Ierosolymis, et ab Idumaea, et trans Iordanem; et qui circa Tyrium, et Sidonem, multitudo magna, audientes, et quae faciebant, venerunt ad eum. ¹⁰Et dicit discipulis suis ut navicula sibi deserviret propter turbam, ne comprimerent eum. ¹¹multos enim sanabat ita ut irruerent in eum ut illum tangerent quotquot habebant plagas. ¹²Et spiritus immundi, cum illum videbant, procidebant ei; et clamabant dicentes: ¹³Tu es Filius Dei. Et vehementer comminabatur eis ne manifestarent illum. ¹⁴Et ascendens in montem vocavit ad se quos voluit ipse; et venerunt ad eum. ¹⁵Et fecit ut essent duodecim cum illo; et ut mitteret eos praedicare. ¹⁶Et dedit illis potestatem curandi infirmos, et eiciendi daemonia. ¹⁷Et imposuit Simonem Petrus; ¹⁸et Iacobum Zebedaei, et Ioannem fratrem Iacobi, et imposuit eis nomina Boanerges, quod est, Filii tonitru; ¹⁹et Andraeam, et Philipppum, et Bartholomaeum, et Matthaem, et Thomam,

volvitur in caput; ast illam ter fluctus ibidem
torquet agens circum, et rapidus vorat aequore vortex.
Adparent rari nantes in gurgite vasto,

120 arma virum, tabulaeque, et Troia gaza per undas.
Iam validam Ilionē navem, iam fortis Achatī,
et qua vectus Aias, et qua grandævus Aletes,
vicit hiens; laxis laterum compagibus omnes
accipiunt inimicum imbrem, rimisque fatiscunt.
Interea magno misceri murmare pontum,
125 emissaque hiemem sensit Neptunus, et inis

stagna refusa vadis, graviter commotus; et alto
prospiciens, summa placidum caput extulit unda.
Disiectam Aeneae, toto videt aequore classem,
fluctibus oppressos Troas caedique ruina,
130 nec latere doli fratrem Iunonis et irae.

Eurum ad se Zephyrumque vocat, dehinc talia fatur:
‘Tantane vos generis tenuit fiducia vestri?
Iam caelum terramque meo sine numine, veni,
miscere, et tantas audetis tollere moles?’

135 Quos ego — sed motos praestat componere fluctus.
Post mihi non simili poena commissa luetis.
Maturate fugam, regique haec dicitis vestro:
non illi imperium pelagi saevumque tridentem,
sed mihi sorte datum. Tenet ille immania saxa,
140 vestras, Eure, domos; illa se iactet in aula
Aeolus, et clauso ventorum carcere regnet.’
Sic at, et dicto citius tunida aequora, placat,

Hauptlings hinab vom Verdeck; doch es reißt dreimal in die Runde
Wirbelnd die Woge das Schiff und verschlingt's in den
strudelnden Abgrund.

120 Rings nun schwimmen umher sparsam in unendlicher Meerflut
Waffen des Kriegs und Gebälk' und troische Schätz' durch die
Brandung.

Schon des Ilioneus Schiff, das gewaltige, schon des Achatas,
125 Auch das den Aias geführt und geführt den bejahrten Aletes,
Bändigt der Sturm; und die Fugen gelöst des gewölbten
Rumpfes,

Lassen sie feindlichen Guß eingehn durch lechzende Spalten.
Unterdas, daß empört machtvoll aufbrauset die Meerflut,
Und entfesselt der Sturm, gewahrte Neptunus und tiefanf
Gähren die Sümpfe des Grundts, und heftig bewegt, hervor nun
Schaut er im Meer und ermb sein friedliches Haupt aus den
Wassern.

Ringsum sieht er die Flot' in den Wogen zerstreut dem Aneas,
Und von der Flut die Troer umtobt und dem Sturze des Himmels,
130 Nicht auch verkaunte der Bruder den Zorn und die Ränke der
Juno.

Zephyrus rief er und Eurus heran; drauf redet er also:
So weit hat euch geführt die Vermessenheit eures Geschlechtes?
Himmel und Erde sogar selbst ohne Befehl eures Herrschers,
Wagt ihr zu mischen, o Wind', und solchen Tumult zu erheben?
Ha, ihr sollt . . . ! Doch das Getöse der Flut zu bezähmen ist
135 besser.

Traum, nicht bißt ihr hinfort mit ähmlicher Strafe den Frevl!
Eilt mir in schleuniger Flucht und sagt dies euerm König:
Nicht ihm gab die Verwaltung des Meers und den furchtbaren
Dreizack,

Sondern mir selbst das Geschick. Er herrscht in dem grausigen
Felsraum,
140 Den ihr, Eurus, bewohnt; dort ib' im Palaste den Hochmut
Aeolus, und in der Winde verschlossenen Kerker gebietet' er!
Sprach's, und schnell, wie er sprach, war die schwellende Woge
beruhigt,

persuasives ? Ce ne sont pas les paroles¹ qui m'ont manqué, Athéniens, c'est l'impudence, c'est l'envie de vous faire plaisir en vous disant les choses que vous aimez tant à entendre. Ça aurait été, sans doute, une grande satisfaction pour vous, de me voir lamenter, soupireur, pleurer, etrier et faire toutes les autres bassesses que vous voyez faire tous les jours aux accusés. Mais dans ce danger je n'ai pas cru devoir m'abaisser à une chose si lâche et si honteuse, et après votre arrêt je ne me repens pas de n'avoir pas commis cette indignité, car j'aime beaucoup mieux mourir après m'être défendu comme j'ai fait, que de vivre pour vous avoir priés. Ni en justice, ni à la guerre, un homme homme ne doit sauver sa vie par toutes sortes de moyens. Il arrive souvent dans les combats qu'on peut très facilement sauver sa vie en jetant ses armes et en demandant quartier à son ennemi ; il en est de même dans tous les autres dangers : on trouve mille expédients pour éviter la mort, quand on est capable de tout dire et de tout faire. Eh ! ce n'est pas là ce qui est difficile, Athéniens, que d'éviter la mort ; mais il l'est beaucoup d'éviter la honte ; elle vient plus rapidement que la mort². C'est pourquoi présentement, vieux et pesant comme je suis, j'ai été atteint et pris par la plus lente ; et mes accusateurs, gens agiles et robustes, ont été atteints par celle qui marche le plus légèrement, par l'infamie. Je m'en vais donc être livré à la mort par votre ordre ; et ceux-là vont être livrés à l'infamie et à l'injustice par la force de la vérité. Pour moi, je suis content de mon arrêt ; ils le sont aussi du leur. C'est ainsi que cela devait être, et le partage ne pouvait être mieux fait.

c Après cela, à vous qui m'avez condamné, je veux vous prédire ce qui vous arrivera, car me voilà dans le moment où les hommes sont le plus capables de prophétiser l'avenir, lorsque la mort approche. Je vous l'annonce donc, ô vous qui m'avez fait mourir ! Votre châtiment

1. Il ne semble pas probable que Platon ait voulu faire dire par Socrate qu'il aurait pu composer une plus habile défense, s'il l'eût voulu. Socrate ne s'est jamais domé pour un orateur. Il y a peut-être ici une allusion à des apologies qui lui avaient été offertes (Cf. *Drog. La. II*, 5, 40).

2. Reminiscence d'un passage de l'*Itaïde* (IX, 502), où il est dit que les Prières courent après le Mal qui va plus vite qu'elles.

καὶ λέγειν ὅστε ἀποφρονεῖν τὴν δίκην. Πολλοὶ γε δεῖ. Ἄλλ' ἀποφρά μὲν ἑλώσασα, οὐ μέντοι λόγον, ἄλλὰ τόλμησ' καὶ ἀνασιγαντίας καὶ τοῦ μη εἰθέλειν λέγειν πρὸς υἱάς τοιαῦτα οἷ' ἄν ἦν μὲν ἦβρ-στα ἢν ἄκουεν - θρηνησύντος τὲ μου καὶ ὀδυρομένου καὶ ἄλλα ποιησύντος καὶ λέγοντος πολλὰ καὶ ἀνάξια εἰσῶ, ὡς ἐγὼ φημι, οἷα **e** δὴ καὶ εἴθεθε υἱεὶς τῶν ἄλλων ἄκουεν. Ἄλλ' οὐτε τότε ὄφθην δειν ἔκραινα τοῦ κινδύνου παρᾶσι οὐδὲν ἀνελευθερον, οὐτε νῦν μου πεταμέται οὔτως ἀπολογησάμεν, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ἀφροῦδι καὶ ὀδε ἀπολογησάμενος τειννάνα ἢ ἐκείνος εἶην. Οὔτε γὰρ ἐν δειλῇ οὔτ' ἐν πολέμῳ οὔτ' ἐμ' οὔτ' ἄλλον οὐδένα δεῖ τοῦτο μαγα-**39** νᾶσθαι, ὅπως ἀποφρονεῖται πᾶν πῶλον θάνατον. Καὶ γὰρ ἐν τᾶς μάχης πολλὰκις θήλον γίνεσθαι ὅτι τὸ γε ἀποθανεῖν ἂν τις ἐκφύ-γῃ καὶ ὅπλα ἄρῃς καὶ ἐφ' ἱεταίαν τραπεζόμενος τὸν διωκόντων καὶ ἄλλα μηχαναὶ πολλὰί εἰσιν ἐν ἐκάστοις τοῖς κινδύνους ὡστε διαφρονεῖν θάνατον, ἐπὶν τις τοιμὰ πᾶν ποιεν καὶ λέγων. Ἄλλὰ μὴ οὐ τοῦτ' ἢ γυλάετον, ὃ ἄνδρες, θάνατον ἐκφρονεῖν, ἄλλὰ πολὺ **b** χελεπτότερον πονηρίαν ὄφρατον γὰρ θάνατον δεῖ. Καὶ νῦν ἐγὼ μὲν ἄτε βροχῆδῃ ὢν καὶ πρεσβύτης ὑπὸ τοῦ βροχῆδῆτερου ἑάλων, οἷ δ' ἐμοὶ κλητήροσι ἄτε δεῖνοι καὶ ὄξεις ὄντες ὑπὸ τοῦ θάρα-**c**τος, τῆς κακίας. Καὶ νῦν ἐγὼ μὲν ἄπειμ' ὑφ' ἡμῶν θανάτου δίκην ὀφίλον, οὔτοι δ' ὑπὸ τῆς ἀληθείας ὀφληρῶτες μοχθήσαν καὶ ἀβ-ίους. Καὶ ἐγὼ τὲ τῶ τιμήματα ἐμμένο καὶ οὔτοι. Ταῦτα μὲν που ζῶσος οὔτως καὶ ἑοὶ σθέν, καὶ οἷμα ἀνὰ μετρίως ἔγεν.

Τὸ δὲ θὲ μετὰ τοῦτο ἐπιθυμῶ βῆν ζωηροφίθαι, ὃ καταφρονη-σάμενοι μου· καὶ γὰρ εἰμ' ἦβη ἐνταῦθα ἐν ὃ μάλιστα ἀνθρώποισι ζωηροφύδων, ὅταν μὲλοισιν ἀποθνευσθᾶσθαι. Θημι γὰρ, ὃ ἄνδρες οἷ ἐμὲ ἀπεκτόνατε, τιμοφίαν βῆν ἦξεν ἐθῆς μετὰ τὸν ἐμὸν θά-

TEST.: 38 εἰς οὔτε γὰρ ἐν δειλῇ - θανάτον δεῖ (39b 1) = Stob. *Floril.* VII, 77.

d7 μὲν T : om. B || **e5** ἀπολογησάμενος TW : ἀπολογησάμενος B || **39a 4** ἐν B : ὄξων ἐν Stob. || **a4** καὶ ὅπλα B : τὰ τε ὅπλα Stob. || τραπέζιμος B : τραπέζιος Stob. || **a7** ἄνδρες B : ἄνδρες Ἀθηναῖοι T || **b4** νῦν B : νῦν δὴ T || ὑφ' : ἀφ' BT || **b6** μὲν πον B : μὲν οἶν πον T || **c4** οἷ ἐμὲ ἀπεκτόνατε B : οἷ με ἀποκτενετέτε T.